

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

(SİYÂSET-NÂME)

Mustafa Zaifî

**Hazırlayan:
Vedat Ali TOK**

**Eski Türk Edebiyatı ABD Uzmanı, Kayseri Lisesi TDE Öğrt.
vedatali.tok@gmail.com**

Kayseri-2004

GİRİŞ

XVI. asır Türk dünyasının en ihtişamlı dönemidir. Coğrafyada görülen genişlik, ilimde, siyasette, kültürde, edebiyatta da kendini gösterir. Gerçekten bu asırda, her alanda çağa damgasını vurmuş âlim ve sanatkârlar, kendilerinden sonra gelenler için müessir olmuşlardır.

Bu manzaranın, özellikle Kanunî Sultan Süleyman gibi bir padişahın ilim adamlarına ve sanatkârlara gösterdiği ilgi ve teşvik edici tavırlar sayesinde vücut bulduğu muhakkaktır.

Ele aldığımız eserin mahiyetini de göz önünde bulundurarak Sultan Süleyman'ın “kanûnî” lâkabı/ unvanı üzerinde kısaca durmak istiyoruz: Aynı zamanda hacimli bir “dîvan” meydana getirecek kadar şâir ruhlu bu padişah, bilindiği gibi “Fatih Sultan Mehmed tarafından tertip edilen “Kanun-nâmeler”i tekrar gözden geçirip uygulanmakta olan mevzuat ve teamülleri ve şeyhülislâm fetvaları ile idare edilen hususları da birleştirerek kendisine “Kanûnî” lâkabını verip “Kanun-nâmeler”i meydana getirdi. Bu iş için devrinde büyük hizmetleri olan Nişancı Celâl-zâde, Şeyhülislâm Kemâlpaşa-zâde ve Ebu's-suud efendilerden faydalandı. Kanun-nâmesini, ceza kanunları, vergi kanunları, reâyâ ve askerî kanunlarla ilgili üç ana bölümde toplattı”¹

Kanunî Sultan Süleyman, bütün bu düzenlemeleri yaparken ilim adamlarının düşüncelerine başvurduğu muhakkaktır. Nitekim Kanunî zamanında meşhur olmuş şâir ve âlim Za'îfi de **Gülşen-i Mülûk** adlı siyaset-nâme nitelikli risalesinin sebab-i telif bölümünde, eserini Kanunî Sultan Süleyman'ın isteği üzerine yazdığını söyler.

Kanunî Sultan Süleyman döneminde siyâset-nâme ya da nasihat-nâme nitelikli Kemâlpaşa-zâde'nin “Nesâyih”, Yunus b. Halil'in “Miyârü'l-Esrâr”, Kınalı-zâde Alaeddin Ali Çelebi'nin “Ahlâk-ı Alâî” isimli eserlerini bu vesile ile zikretmek yerinde olur.

SIYÂSET-NÂMELERİN KONU VE MENŞE'LERİ

Edebiyat tarihimizde manzum ve mensur olmak üzere siyâset-nâme, nasihat-nâme menşe'li çok sayıda eser yazılmıştır. Bu eserlerde daha iyi, daha güçlü bir devlet meydana getirmek için gerekli teklifler öne sürülür. Yazar/şâir tekliflerini genellikle âyetler, hadisler, tarihî ve sosyal olaylar veya konu ile ilgili hikâyeler, menkıbelerle pekiştirip süslü bir lisanla zamanın devlet adamlarına sunar.

Siyâset-nâmelerin tarihi ve yayılışı üzerine Ağah Sırrı Levend şu görüşlere yer veriyor: “Hint edebiyatından İran, Arap ve Türk edebiyatlarına geçmiş ve türlü ürünler vermiştir. Kutadgu Bilig başta olmak üzere Kenzü'l- Küberâ, Enisü'l- Celîs, Âdâbü'l-Mülûk, Ahlâkü's-Saltana, Âsaf-nâme, Düstürü'l-Mülûk, Enisü's-Selâtin, Ferah-nâme, Füsû'l-i Hall ü Akd, Gülşen-i Mülûk, Maârifü'l-Avârif, Mahâsinü'l-Edeb, Et-Tibrü'l-Mesbûk, Nasihatü'l-Mülûk, Nasihatü's-Selâtin, Düstürü'l-Vüzerâ, Kanunu'r-Reşad gibi eserler, bizdeki siyaset-nâmelerin başlıcalarındandır.”²

“Siyâset-nâmeler, ahlâkî eserler çerçevesi içinde yer alırsa da, önemli olduğu için, ayrı bir tür gibi gelişmiş, bu konuda yığınlarla eserler kaleme alınmıştır. Eski çağlarda adalet, saltanatın temeli sayılır. Sultanlarda önce bu nitelik, sonra da yiğitlik ve cömertlik gibi özellikler aranır. Bunun içindir ki düşünce ve kalem adamları, sultanlara, vezirlere, adaleti salık vermişler, memleket yönetimini halka “reâyâ”ya, askere ne yolda davranılması gerektiğini, savaşta ve barışta tutulacak yolu, savaşta zafere ulaşmanın, barışta huzura kavuşmanın şartlarını, “siyâset-nâme” adı altında toplayan bu eserlerle anlatmağa çalışmışlardır.”³

¹ Tayip Gökbilgin, İslâm Ans. Süleymaniye I. Maddesi, s. 150

² Ağah Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi 1.c. 3. baskı Ank.1988, s.46.

³ a. g. e., s.122

SİYÂSET-NÂMELERİN YAZILIŞ SEBEPLERİ

Siyâset-nâmelerin yazılış sebepleri gözden geçirildiği zaman genellikle şöyle bir netice ile karşılaşılabilir:

Zamanın padişahı ya da devlet erkânından sözü geçen herhangi biri yazara böyle bir eser yazması için teklifte bulunur.

Yazar, zamanın gidişinde birtakım aksaklıklar görür. Yönetimi beğenmez. Devletten kaynaklanan, rüşvet, adam kayırma gibi çeşitli yolsuzluklardan rahatsız olduğu için, böyle bir eser yazmaya kendini mükellef görür.

Yazar, devlet yönetimi, halk idaresi, ahlâkî kâideler gibi konuları içeren Arapça veya Farsça bir eser okur; bu eserin dilimize çevrilmesi hâlinde faydalı olacağına inanır; böylece tercüme bir siyâset-nâme yazar.

Edebiyatımıza tercüme yoluyla kazandırılmış bu tür eserler de mühim bir yekun tutar⁴

SİYÂSET-NÂMELERDE KONULAR ve ANLATIM ŞEKİLLERİ

Bu tür eserlerin muhatabı padişahlar vezirler, diğer devlet erkânı ve umumî olarak da halktır. Dolayısıyla yazarın hedefi devlet iradesi ve halk idaresinin tesisi için gerekli hususlarda bilgi vermektir. Buna göre siyâset-nâmelerde genellikle şu konular ele alınır:

*Padişahın vezirlere, diğer devlet erkânına ve halka nasıl davranması gerektiği,

*Vezirlerin padişaha, şehzâdelere ve halka karşı mükellef olduğu noktalar.

Bütün bunlar anlatılırken, lüzumlu yerlerde âyetler, hadisler iktibas edilir. Ahlâk ve edebe dair “usûl” ve “âdâb” öğretilir.

Ulemâdan kendini sorumlu bilen âlimler, tarihin her döneminde “ideal devlet” arayışı içinde olmuşlardır. Bu sebeple de bildiklerini esirgemeyip, kendilerine has bir üslupla bildiklerini kaleme almışlardır.

Siyâset-nâmelerin bir kısmı tarih, şahıs ve coğrafya unsurlarını da eserlerinde belirttikleri için edebiyat tarihi ve belki de genel tarih açısından kaynak teşkil edebilmektedirler.

XVI. asırda siyâset-nâme türünde önemli bir eser veren şâir de Za’îfî’dir.

ZA’İFÎ

16. asır tezkirelerinde “Za’îfî” mahlâsını kullanan üç şâire rastlanır. Bunlardan yalnız Karatovalı Za’îfî hakkında Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi tezkirelerinde bilgiler vardır. Ancak “Gülistan Şerhi” hariç diğer eserlerinden söz edilmemiştir.

Pir Mehmed (Muhammed b. Evrenos b. Nureddîn (Za’îfî) Rumelindeki Karatova kasabasındandır. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra Müftî Ali Çelebi’den mülâzım oldu. Müderrisliği kendisine meslek olarak seçti ve Vardar Yenicesi Medresesine tayin edildi. İstanbul’a gelerek İran seferine çıkan orduya katıldı. Sivas’ta ordudan ayrıldı ve oradan Diyarbakır’a geçip Vali Mehmed Paşa’nın maiyetine katıldı. Şâir, başından geçen bu hâdiseleri Külliyyatının⁵ 132b-158b varakları arasında yer alan “Sergüzeşt”inde renkli tabiat tasvirleri ile dile getirir. Tezkirelere göre İznik’te müderris iken tekâüde ayrıldığı belirtiliyor. Ölüm yeri ve tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Osmanlı Müellifleri’nde⁶ 960/1553 sonrasında öldüğü kaydediliyor.

⁴ Siyâset-nâmeler, nasihat-nâmeler ve ahlâka ait diğer eserlerle bunların sınıflandırılması, bu eserlerin muhtevaları, tercüme ve telif eserler için, bakınız: A. Sırrı Levend “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, TDAY Belleten 1962’den ayrı basım, 1963.

⁵ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Nu:822.

⁶ Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, c.2. İst.1333, s.294.

Âşık Çelebi Za'ifi hakkında şunları söylüyor: “Rumilinde Karatova-nâm kasabadandır. Ol kasabadan bir dahi ol makûle ilme tâlib ve ma'rifete râgıb kimesne zuhûr itmeyüp ol cihetden ferîddür. Gûyâ ki bu rûh, ol kasaba ana bedendür.”⁷

Hasan Çelebi “ Tarîk-i ilme sülûk idüp merhum Müftî Çelebi'den mülâzım olup semt-i tadrîse mâil oldukdan sonra İznik'de elli akçe ile mansıb-ı tadrîse nâil olmuş iken ma'zul olmuş idi.... Kendüyi acz ü za'ife nisbet itdüğünden gayri za'f-ı hilkati dahi var idi. Egerçi Gülistân'ı şerh itmişdür, lâkin hakîkatde şâhid-i ilm ü ma'rifeti harc itmişdür.”⁸

Gelibolulu Mustafa Âli “ Nâmı Pir Mehmed'dür. Rumilinde Karatova-nâm kasabadan zuhur itdüğü müsbet mü'eyyeddür. Tarîk-i ilme sülûk idüp elli akçe müderris olmuş ba'dehû dâmânını pâ-yı kanâat u inzivâya çeküp ol mikdar tekâüde vüsûl bulmuş. Şi'r ü inşâdan fenn-i Fûrs ferâsetinden dahi ilmi vü ameli mukarrer imiş.”⁹

ESERLERİ

Za'ifi'nin manzum-mensur eserlerini topladığı külliyyatının müellif nüshası Topkapı Sarayı Kütüphanesi 822'de kayıtlıdır. Bundan başka Biblioteque Nationale'de ve Gönül Alpay Tekin'in görüp makale ile de tanıttığı ve sonradan kaybolduğunu belirttiği Halıcılar Müzesinde de birer nüshası vardır.¹⁰

İncelemede esas aldığımız nüsha: Topkapı, 194 varak olup müellif hattı olduğu kayıtlıdır.

İstinsah tarihi: H.962/M.1555

Eser harekeli nesihle yazılmış olup konu başlıkları, beyitler ve diğer şiirler kırmızı mürekkep ile.

Külliyyatta bulunan eserler şunlardır

1. Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt
2. Bostân-ı Nesâyih
3. Dîvân
4. Sergüzeşt
5. Gülşen-i Mülûk
6. Sabru'l-Mesâyib
7. Cevâhir-nâme
8. Suret-i Vakfiye-i İbn-i Mihâl Bey
9. Münşe'ât

Topkapı Sarayı nüshasında bulunmayan diğer eserleri de şunlardır:

10. Terceme-i Manzûme-i Gülistân
11. Gülşen-i Sîmurg
12. Risâle-i İmtihâniyye
13. Risâle-i Vücûdiyye

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

Külliyyatın 159b-167b varakaları arasında yer alan Gülşen-i Mülûk padişaha, vezirlere ve diğer devlet erkânına nasihat veren bir eserdir. Gülşen-i Mülûk'un yine kendi içindeki ifadelerden herhangi bir eserden adapte yahut tercüme edildiğine dair bir kayıt bulunmuyor. Eser mensur olarak kaleme alınmıştır. Ağdalı bir lisan, sanatlı bir söyleyiş eserin bütününe hâkimdir. Konunun uygun düştüğü yerlerde beyitlere, şiir parçalarına rastlıyoruz.

Sebeb-i te'lif bölümünde, Gülşen-i Mülûk'un kaleme alınış tarihi de belirtilmiştir. “Tuhfetü'z-zekâ” terkibi, eserin yazılış tarihini veriyor.

⁷ Meşâirü2ş-Şuarâ or Tezkere of âşık Çelebi, By. G.M. Meredith-Owens, London 1971, s.284b.

⁸ Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'-ş-Şuarâ , c. II, Eleştirmeli baskı. Haz. İbrahim Kutluk, Ank. 1981, s.578.

⁹ Dr. Mustafa İsen, Kühnü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı, Ank. 1994, s. 237.

¹⁰ Dr. Kâmil Akarsu, Rumelili Za'ifi, Hayatı, Sanatı ve Dîvânından Örnekler, İst. 1993, s.24.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

“Ey pâk işit ki târihdür tuhfetü’z-zekâ” (s.160b) ebced hesabına göre تحفة الزكا terkibi M.1540’a tekâbül ediyor. Bu eserin külliyat içine dâhil edilmiş tarihi olarak da Rebiü’l-evvel ayı, Çarşamba (M.)1555 kaydı vardır.

Harekeli nesihle yazılan eserde imlâ hususiyetlerine genelde dikkat edilmiş; ancak özellikle atıf vavı olan “u, ü” çoğunlukla “ve” şeklinde harekelendirilmiş.

ESERİN MUHTEVASI

Za’ifi, Gülşen-i Mülûk’un sebab-i te’lif bölümünde, eseri, Kânûnî’nin vezirlerinden (Sofu) Mehmed Paşa’nın teklifi üzerine yazdığını ve Kânûnî’ye takdim ettiğini bildiriyor.

Bütün klâsik eserlerde olduğu gibi, Gülşen-i Mülûk da “Besmele” ile başlıyor. Daha sonra “şükür” üzerinde duruluyor. Padişah’tan başlamak zere, kademe kademe, her insanın nasıl ve niçin şükretmesi gerektiği uzun uzun anlatılıyor. Kâinatın yaratıcısı olan Allah’a duâlar ediliyor. Hz. Muhammed’e salât ve selâm getirildikten sonra eserin yazılış sebebine geçiliyor. Za’ifi bu bölümde, Gülşen-i Mülûk’u Kânûnî Sultan Süleyman’a tuhfe (hediye) olması için yazdığına işaret ederek, tarih terkibi olan تحفة الزكا sözünü kullanıyor. Buradan itibaren asıl konuya geçiliyor.

Konular, “işaret, nesâyih, temsil, hikmet, tenbih, nükte, hulk, haslet, azîmet, âdet, âdâb, lu’b-ı nerd, şikâr, remz, fazîlet, isâbet, nasihat, hikâyet, terbiyyet, tezkire, siyâset gibi başlıklar altında anlatılmaktadır.

Eserde, tekdüzelikten kurtulmak için, uygun yerlerde âyet, hadis, şiir, kıt’a, beyit ve mısralara da yer verilmiştir.

Gülşen-i Mülûk siyâset-nâme ve nasihat-nâme hedefli olduğu için, başta da belirttiğim gibi ideal bir devlette kimlerin nasıl davranmaları, hangi siyâseti gütmeleri gerektiği hakkında bilgi veren bir eserdir. Eserde her mevki ve makamdaki insanın vazifelerini ve davranış hudutlarını çizmiştir. Buna göre:

Padişah mülâyim olmalı; fakat saltanatı acze düşürecek kadar ileri gitmemeli. Çünkü saltanatta heybet olması gerekir. Halkın malını, canını, ırzını, namusunu korumak için gereken tedbirleri almalıdır. İbâdette eksiği olmamalıdır. Devlet erkânına seçeceği şahısların da dînine bağlı olmasına dikkat etmelidir. Yoksa yaptıkları vazîfelerden emin olunamaz.

Padişahlar gündüz “sultan”; gece de “kul” olmasını bilirse muvaffak olabilirler.

İhsan ederken -bulutların yağmur yağdırması gibi- cömert olmalı. Halkı korumada ulu ve meyveli ağaçların saldığı gölge gibi; akıllılıkta deryâ-yı umman gibi olmalıdır.

Kendisine yardımcı seçerken tecrübeli ve ehil kişileri nazar-ı dikkate almalıdır. Kötülüğü dokunacak şahısları saltanattan uzaklaştırmalı; yoksa o memlekette ne saltanat ne de millet rahat edebilir.

Âlimleri, Allah dostlarını korumalı, onlara izzet ve ikrâmda bulunmalıdır. Bunun faydaları, bir çok târîhî hâdise ile sabittir.

Bütün işlerinde ve emirlerinde kararlı olmalıdır. Yoksa saltanatın dengesi bozulur.

Padişahlar verdikleri her emirde kararlı ve azimli olursa başarıya ulaşabilirler. Eldeki güç az olabilir; ama irâde kuvvetiyle, sâbit-kadem olmakla her işin üstesinden gelinebilir. Tıpkı ardı kesilmeden inen damlaların mermer taş üzerinde çelik etkisi yapması gibi.

Damla kim ardı kesilmeyüp ine

Seng-i hârâyı deler pulâd-vâr (s.162b)

Zayıf ve fakir kimselerin, hâcet sahiplerinin dertlerini, sabırla dinlemeli ve bunlara çâreler bulmalıdır. Bu, hem dünya hem de âhiret hayatı için lüzumlu bir haslettir. Zîrâ bu insanların bedduaları hemen hedefini bulur.

Yöneticilerde aranacak önemli hususlardan biri de âdil olmak, kibir ve gazaptan uzak durmaktır. Zenginle fakir, güçlü ile zayıf aynı muameleyi bulabilmeli. Nitekim,

Süleymân hakîm idi her umûra

Yele vü cinn ü ins ü mâr u mûra (s. 162 a)

Devlet idaresinde olan kişinin sadece kanun ve adalet bilgisiyle donanması veya bir tek kendisinin âdil olması yetmez. Onun vezirleri, nâibleri de adaletli olmalı. Halka zulüm etmemeli.

Devlet ve milleti her umurda, tek yumruk hâline getirmek gerekir. Aksi takdirde devlet işleri , istenildiği gibi yürümez. İşler yapılırken acele edilmemeli; fakat bugünün işi de yarına bırakılmamalıdır. Bırakılırsa bu “Kavgasız başı kavgaya salmak” olur; çünkü yarın da başka bir iş çıkar. Bu sefer biriken bu işlerin üstesinden gelinemez.

Padişah mutedil ve kararlı olursa memleket huzurda olur.

Akla noksanlık getirici mükeyyiflerden uzak durmalı. Çünkü padişah, hem çoban hem hizmetçi hem de bekçidir. Bunların hiçbir şekilde gâfil olması beklenemez. Gâfil olursa mutlaka bir felâkete uğrarlar.

Padişahlar yakınları ile ve sohbet arkadaşları ile cirit oynayabilir, ava çıkabilir; ancak bu gibi eğlenceler, padişahı devlet işlerinden geri koyacak kadar ileri götürmemelidir. Hakikatte bu gibi oyun ve sporlar hem savaş için hem de aklın geliştirilmesi için çok önemlidir.

Eserde padişahlara öğüt verilirken , çeşitli meslek ve uğraşlardan da söz edilir. Meselâ satranç oyununun devlet siyâsetinde kullanılacak taktiklerin uygulanması için , öğrenilmesi gereken bir oyun olduğundan, padişahlara tavsiye ediliyor; zîra satrançtaki her bir taş (veya ağaç) devlet idaresindeki bir görevliyi temsil eder. Bunların hareketleri bir düzen ve zekâ ile olmalıdır. Yanlış bir hamle devlet yönetiminde aksaklığa yol açar denilmektedir. Ancak eserde bu tür oyunların da bir sınırının olması gerektiğine işaret ediliyor. Padişah dost ve arkadaşlarıyla bu oyuna dalarsa bu defa vaktini boşa geçirecektir. Zaten “Bu dünya hayatı bir oyundan ibârettir.”¹¹ Hem de oynanacaksa

Oynar isen akl şatrancını oyna şehriyâr

Bend-i ferzîn eyle hasma gösterüp gehgâh (167 a)

oynanmalı diye düşünür yazar.

Lu’b-ı nerd (tavla) için de aynı şeyler geçerlidir. Şikâr (av) ise saltanata aykırı bir spor değildir. Çünkü bu, bir çeşit savaş oyunudur. Grup hâlinde yapılan avda savaşta yapılması gereken tertip, takdim, temhir, tedenni, tebcil gibi taktikler uygulanır. Av, rastgele yapılmaz. Av, hiç olmazsa ata binip, silâh kullanmaya yarar bir idmandır.

Devlet hazinesi ve devlet sırları padişah tarafından gizli tutulmalıdır. Padişah devlet kasasını ağzına kadar doldurur; fakat memleket harap bir durumda olursa halk buna tepki gösterir. Âdeta ihtilâl yapmaya kalkışır. Bunun için devlet hazinesine gelen her ne ise onu yine memleket imarında kullanmalı. Böylece ticaret de gelişecek, insanlar mutlu olacaktır. (162 b)

Adı sanı günümüze kadar gelen padişahların bir özelliği de ilme, ilim adımlarına değer veren , vakıf, hayrat yaptıran, devlet-i ebed için fakir ve muhtaçları görüp gözetmeleridir. Bu dünyanın gelip geçici olduğunu bilen padişah, ancak bıraktığı eserle bâkî kalmasını bilir. (163 a)

Padişahların Allah rızasını kazanmak için adaletli ve fazîletli olması gerekir. Vezirlerini seçerken de bu hususlara dikkat etmelidir. Yani kendisine güvenilir, ahlâklı, fazîletli, devlet menfaatlerini düşünen kimseleri vezâret makamına getirmelidir.

Hiç kimseye kin ve nefret duymamalı, herkese âdil davranmalıdır; çünkü bu dünyada yaptığı her işin , âhirette hesabını verecektir.

¹¹ Hadîd Suresi, 20. Âyet, Muhammed Suresi, 36. Âyet.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

Büyük işleri küçüklere ısmarlamak yanlıştır. Bunun gibi, küçük işleri de büyüklere yaptırmak doğru bir iş değildir. Nitekim Sâsânîlerin helâkı bu hükme muhalefet etmekten olmuştur.

Padişah, her istediği emri tek başına verebilir. Fakat evlâ olanı, paşaları ile birlikte, müşâvere yaptıktan sonra vermesidir.

Ne emri kim dileye pâdişahlar vezîrân ittifakıyla gerekdür

Yalınız kendiler görse var imkân velî pâşalarıyla yigrekdür (163 a)

Vezirleri hakkında yapılan dedikodulara kulak asmamalıdır. Buna, meydan bile vermemelidir. Çünkü vezirin ayıbı, padişahın ayıbıdır.

Padişahlar, askerlerine çok kuvvet ve imtiyaz tanırlarsa, kendilerine baş kaldırır; hizmet etmez hâle gelirler. Rızklarını kısarsa, bu seferde ihtiyaç olduğu zaman, mecalleri kalmayacağı için hiçbir gayret gösteremezler. Bunun için onlara mutedil davranılmalıdır.

Vezirler hayrat işlerinde aktif davranmalı. Gerekli yerlere câmiler, imâretler yapılması için çalışmalıdır. Vakıf mallarını bilgisizlere ve ehil olmayanlara teslim etmemelidir. Halkın dilek ve isteklerini dinleyip dikkate almalı; dertlerine çâre olmalıdır.

Padişahların emirlerine harfiyen uymalı; gerektiğinde, onlara yo göstermelidir.

Şehzâdelerin işlerinde ve eğitimlerinde yardımcı olmalıdır.

Halkın bütün fertlerine adâletli ve insafli davranmalıdır.

Eğer devlet ve millet meselelerine, mümkün mertebe, bir çözüm getiremezse, kendisi için hiç de olumlu bir durum olmaz. Zirâ bu hâl hem padişahın gözünden düşmesine hem de milletin şikâyetlerinin çoğalmasına sebebiyet verir.

Vezâret, çok önemli bir makamdır. Memlekette kötü bir durum vâkî olsa, bunun sebebi hemen vezirden sorulur.

Vezerin bütün vasıfları güzel ve mümtaz olmalıdır. Çünkü vezir, padişahın görür gözü, tutar eli, işitir kulağı ve vücûdundaki rûhu gibidir.

Halkın devlete, padişaha, vezirlere ve birbirlerine karşı görevleri vardır. Her insan devletin işlerine, elinden geldiği kadar yardımcı olmalıdır. Padişahın verdiği emirlere riâyet etmelidir. Devletin bütün işlerinde en ön saflarda görev almak için mücadele etmelidir. Hayratların, imâretlerin yapımında, husûsî olarak zenginlerin maddî yardımlarını esirgememeleri gerekir. Fakirler de devletin bekâsı için duâ etmelidir. Kısacası halk, devletle el ele vermelidir.

ESERDE GEÇEN HİKÂYELER

Za'ifi her hususta, fikirlerinin doğruluğunu ispat için hikâyelere de baş vurmıştır.

Bu hikâyelerden birisi Selçuklu sultanlarından Melikşah zamanında geçen bir hâdisedir ki bu vak'a Ahmed b. Hemdem'in yazdığı Nevâdir-i Süheylî¹² adlı eserde de değişik bir şekilde anlatılır.

Melikşah zamanında, sefere çıkan askerlerin yolu, ihtiyar ve fakir bir kadının evinin yanındaki köprüden geçer. Dolayısıyla bu kalabalık geçerken kadının evinin içi toz duman olur. Köprü de hasara uğrar. Kadının bir koyunu otlarken, köprünün yıkılan yerlerinden bir deliğe girer ve kırılır. Zaten fakir olan kadına, bu durum çok ağır gelir. Bir gün Melikşah, o yoldan geçerken kadın, Melikşah'ın atının dizginine yapışır ve ağlayıp başına gelenleri anlatır. Melikşah'ın gözlerinden yaş gelir. Kadına, hakkını helâl etmesi için, bir sürü koyun verir.

Nevâdir-i Süheylî adlı eserde ise bu olay şöyle tasvir edilir:

Melikşah, askerleriyle birlikte ava çıktığı bir anda, bir öküz bulurlar ve keser yerler, eğlenirler. Eğlenceli bir avın sonunda, saraya doğru giderlerken karşılarına yaşlı bir kadın çıkar, Melikşah'ın önünü keser ve öküzlerinin avlanıp yendiğini bu yüzden çocuklarının on

¹² Bak. **Nevâdir-i Süheylî**, Süheylî (Ahmed bin Hemdem) Hazırlayan: Şemsettin Kutlu, Tercüman 1001 Temel Eser, 2.c. Tarih?-Yer?

günden beri aç kaldığını, çünkü geçimlerinin bu öküze bağlı olduğunu ağlayarak anlatır. Bunun üzerine Melikşah çok müteessir olur, ağlar ve kadına, hakkını helâl etmesi için, bir sürü inek ve öküz verir.¹³

Gerek Nevâdir-i Süheylî gerekse Gülşen-i Mülûk'ta hikâyenin sonu şöyledir:

Kadın, dualar ederek hakkını helâl ettiğini beyan eder. Aradan zaman geçer. Melikşah âhirete intikal eder. O günlerde bir çok veli, Melikşah'ı âlem-i rû'yâda görürler ve hâlinin nice olduğunu sorarlar. Melikşah da "O kadına hakkını helâl ettirmese idim bu denli rahmetlere vâsıl olamazdım." der.

Eserde bunun gibi, lüzumlu yerlere serpiştirilmiş kıssa ve târihî vakalara rastlıyoruz.

ŞİİRLER

Dîvân nesirlerinin hemen hepsinde, monotonluğu gidermek için, ara yerlerde şiir, kıt'a, beyit, mısra' ... gibi başlıklar altında şiirlere de rastlanır. Za'ifi de hemen her mevzûda, münasebet düşürerek, çeşitli şiirler yazmıştır

Meselâ açgözlülüğün zararlarından bahsederken şu beyti söyleyiverir:

Tama' üç harfdür üçü dahi hoşdur hoş

Tama'sız kişi dâim hoşdur hoş (s. 159 b)

Eserini padişaha takdim ettiğini anlatırken , durumunun kötü olduğunu, kendisine yardımcı olunması gerektiğini zîra kendisinin yere düşmüş bir cevher olduğunu şu kıt'a ile dile getirir:

Geldüm nâz ile eli boş kapuna fakîr

Eyle kabul dilde du'â tuhfetü'l-hakîr

Şâhâ Za'ifi alçağa düşmüş güherdür

Kaldı ayakda dut elin ol ana dest-gîr

Bir mürdür ki şah Süleymân eşîğine

Bir dil getürdi pâ-yı melâhden sagîr (s. 160 a-b)

Yukarıda anlattığımız Sultan Melikşah ile ilgili hikâyenin sonunda dîvânında¹⁴ da yer alan şu güzel gazeli söyler:

GAZEL

Rây u adl ile serîr-i âlemi server dutar

Taht u milk-i pâdişahı sanma bir efser dutar

Âkil isen öğrenigör pîşe-i dâd u dihiş

Kim bu san'at ehli iki âlemi yekser dutar

Halka göster dâima ihsân ile lutf u vefâ

Şark u garbı hulk ile bir şâh-ı ser-tâ-ser dutar

Cevri ko olmak dilersen bezmde sâhib-i külâh

Kula ihsân kıl ki şâhî rezmde çâker dutar

Zulmi olan şâhun itmez milk avcında karar

Yakmak için saltanat kasrın elde ahker dutar

Şâha vâcibdür re'âyâya ri'âyet eylemek

Kim ra'yyet halkı ile şâhlar leşker dutar

Gûyiyâ bir şîr-i nerdür rezmde sultânımız

Ey Za'ifi gerçi rûz-ı bezmde sâgar dutar (s. 165 a)

¹³ A.g.e. s.44,45,46 (özetle)

¹⁴ Bak. Dr. Kâmil Akarsu, **Za'ifi, Hayatı, San'atı ve Dîvânından Seçmeler**, İst. 1993, s. 142.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

Za'îfî, Kânûnî Sultan Süleyman'a sunduğu bu eserin bir çok bölümünde Peygamber Hz. Süleyman ile ilgili beyitler söyler; ona telmihte bulunur:

Süleymân hakîm idi her umûra
Yele vü cinn ü ins ü mâr u mûra (s. 162 a)

Ey Süleymân-rutbet İskender-‘alem
Sözüm işit mûrdan ger kemterem (s. 162 a)

ÂYET VE HADİSLER

Eserde, anlatılan olayla doğrudan al3akalı olarak âyet ve hadisler de iktibas edilmiş; bunların bir kısmının mealleri de verimli,ştir.

Burada dikkatimizi çeken bir husus var; o da “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.” Hadîs-i şerîfî sahih mi yoksa mevzu (uydurma) mudur? Bunun cevabı şöyle bir hâdise ile açıklığa kavuşturulur:

Sultan Mahmud Gaznevî üç h3adise üzerinde şüphe ve tereddüt içerisindedir.

1. Kendisi, Sebuktigin’in gerçek oğlu mudur?
2. Âhirette rahmet ve mağfirete lâıyk olacak mıdır?
3. “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.” Hadîsi maktû ve meczûm mudur?

Gazneli Mahmud, yıllarca bu soru ve şüphelerle kıvranıp dururken bir âlim sultanın sarayına gelir. Sultan, ona ikram ve terkimde bulunur. Hemen o gün, âlimleri sarayına toplar ve onları da usulünce ağırlar. Sohbet ederler. Âlimler o gün, Hz. Muhammed (S.A.V.)’i rüyalarında görürler. Onlara şu şekilde hitap eder: “Yâ İbn-i Sebuktigin, senin yardım ettiğin gibi, Allah da sana yardım etsin. Yani ey Sebuktigin’in gerçekten sülb oğlu, Allah hazret-i cânibinden kerem bulasın. Nitekim benim vârisime ikrâm eyledin, lutuf ve tevâzu’u esirgemedin. Bu ikrâm ve tevâzû bereketiyle halledilmeyen müşkilin tamam halloldu. Ve muhakkak ki dünya ve âhiret hayatını da cem edecektir.”

Bu kıssa ile zikredilen hadîs-i şerîfîn sahih olduğuna işaret edilir. Eserde ayrıca, Talâk/3, Enbiyâ/42, Nahl/126, Fâtihâ/5, Zâriat/56, Yâsin/65, Hadîd/20, Muhammed/36, Zümer/1, Câsiye/2, Ahkaf/2, Mü’min/2, sûreleri iktibas edilmiştir.

“Sen olmasaydın, felekler olmazdı.” Hadîs-i kutsîsi ile şu hadisler de iktibas yoluyla zikredilmiştir:

- “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.”
“İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olandır.”
“İslâm beş temel üzerine kurulmuştur.”
“Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanınız.”

Eserde bunlardan başka dua maksatlı Arapça cümlelerle, atasözü türünden Arapça ve Farsça cümleler de kullanılmıştır.

ESERDE GEÇEN ÖZEL İSİMLER

Hz. Muhammed Mustafa (S.A.V.), Muhammed (Mehmed) Paşa, Rum, (Kânûnî) Sultan Süleyman, Hz. Süleyman, Za’îfî, Sultan Mahmud Gaznevî, Sebuktigin, Sahih b. Tâhir, Dâvud, Firdevs, Pervîz, Nûşirevan, Rüstem, Esfendiyar, İskender, Melikşah-ı Selçûkî, Buzurcmihr, Alparslan, Sâsân, Âsaf bin Berhiyâ, Beydebâ, Nizâmü’l-mülk, Sultan Selim Han, Cemşid, Ebuzer-i Cumhur, Bedehşan, Arap, Acem, Hind, Rusya, Boğdan, Alaman, Engürüs, Bağ-ı İrem, Balkan, Umman.

ESERİN EDEBÎ YÖNÜ

Za'ifi, Türkçe, Arapça ve Farsça'ya hâkim bir sanatkârdır. Dolayısıyla eserin sağlam cümle yapılarına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Yazar, ele aldığı konuları, muhatabın zihninde canlandırıp yer ettirebilmek için edebiyatın bütün imkânlarını yerinde kullanmasını bilir. Bu yüzden esere her konu ile ilgili fikirlerini destekleyici âyetler, hadisler, şiir parçaları, hikâyeler, tasvirler serpiştirilmiş; bu vesile ile nesrin tekdüzeliğini de gidermiştir.

Gülşen-i Mülûk Arapça ve Farsça asıllı kelimelerle ikili, üçlü terkiplerin bolca kullanıldığı bir dil özelliği göstermektedir. Sanat yapma gayreti ile secilere çok yer verilmiştir. Eski süslü nesrin bütün özelliklerini bulmak mümkündür. Bilindiği gibi klâsik nesirde seci önemli bir husustur. Şiirde mısra sonlarındaki kafîye ne ise, nesirde de cümle, fıkraların son kelimesindeki ses benzerliği seciyi meydana getiriyor. Gülşen-i Mülûk'ta cümlelerin çoğu secilidir:

Ale'l-ıtlâk Mün'îm-i Hallâk Ra'ûf (u) Rezzâk Celle-i Mutlâk ve A'zâm-ı Bürhân hazretinün bâtın u zâhir gâyib ü hâzır na'îm-i kesîresinün sana vusûli ve biri biri ardınca husûli kadar ki... (s.167 b)

Pes akl-ı idrâk ü fehm-i çâlâk bunı idrâk ider ki bu gayret-i azîmet ve bu temâşâ-yı acîbet kâr-ı bâzî degüldür. (s.167 b)

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

METİN

159/b

KİTÂB-I GÜLŞEN-İ MÜLÛK
Bismi'llahi'r-rahmani'r-rahîm

Ey hâlık-ı ‘alem ve’y penâh-ı cinn ü âdem gerden-i vahîd-i tevhîdünü “Ve men yetevekkel ‘ala’llahi fe hüve hasbuhu”¹⁵ tevekkeli eyle ki hasenâtundan bir kılâde-i hasendür ârâste kıl. “Kul men yekleukum bi’l-leyli ve’n-nehârî”¹⁶ intizâmının gülistân-ı nizâmında tâ ki şecere-i sehere-i bülegâ mîve-dâr ola. Ve bâğbân-ı akl enâmil-i dest-i te’emmül ile dıraht-ı müsmere “Ve lein sabartum le hüve hayrun li’s-sâbirîn”¹⁷ semeresin cem’ idüp sûret-i ahvâli pîrâste kıla.

BEYT

**Senündür senligün senden bana sendendürür benlük
Benüm yok benligüm sensüz ben olsun kim hemân sensin**

BEYT

**Çü ben senle benem sen senünle sensin bes
Ben ol benem ki yoğam ben sen olasın ve k’olasın**

İŞÂRET

Kendü buyruğun dutulması hasebince Allah buyruğun dutmagı kendü özüne lâzım anlamak gerekdür. ‘Ale’l-İtlâk Mün’îm ü Hallâk Ra’uf (u) Rezzâk Celle-i Mutlâk ve A’zâm-ı Bürhân hazretinün bâtın u zâhir gâyib ü hâzır ni’âm-i kesîresinün sana vusûli ve biri biri ardınca mevâhibinün husûli kadar ki izzet-i rûzgâr ve devlet-i cihân-dâriye dahi şâmıldür. Ol vâcib-i Mutlakun şükri vâcibdür. Ammâ şükr bu denlidür ki habs-i kafes-i dehân olan bülbül-zebân-ı nevâ-serâ-yı lisânun bir nefes hoş sadâ ile “Elhamdüli’l-lah” kelimesin terennüm ide. Ma’bûd-ı bi’l-hak ve mevcûd-ı mutlakun bendelerinden sultanlar vardur ki Hazret-i Hakk katında şükri hayr-i kabûlde vâki’ olunur. Dahi “Eş-şâkirü yestehakke’l-mezîd”¹⁸ derecesine yetişür. Bu sevk üzre iderse ki şükr-i cihân-dârî ve şehriyârî kâffe-i enâma umûmen adl-i firâvân ve fukarâ-yı re’âyâyâ husûsen ihsândur. Memâlik-i mahrûsa yevmen fe-yevmen ziyâde olup Arab ve Acem ve Rusya ve Boğdan ve Alaman ve Engürs’e varılup fetihler müyesser oldıgunun şükri ra’iyyeti ri’âyet idüp esbâb ü emlâkine tama’ itmemekdür.

BEYT

**Tama’ üç harfdür üçü dahi boş
Tama’sız kişi dâyim hoşdur hoş**

Bende vü âzâd her emrüne münkâd olmanun şükri emre inkıyâd gösterenlerin hak hizmetin anlamakdur. Bülent-baht u sa’âdet-mend olmanun şükri mütegayyirü’l-hâl ve münkesirü’l-bâl olanları esirgemekdürür. Hazâyin-i kesîre ve defâyin-i münkesîrenün şükri ardın kesmeyüp fukarâ-yı halka fevtiden akdem ve mevtden mukaddem sadakalar virmek ve her bir melikün bahşışın ve işin mukarrer dutmak ve pâdişâhân-ı nişînün hayrât u hasenâtlarına kendüden zamîme kılmakdur. Zü’efâ vü âcizlere kâdir olmanun şükri ihsân eylemekdür. Tendürüst olmanun şükri cevri (ü) zulmden haste-dil olanlara kânûn-ı ‘adelden şifâ-yı küllî virmekdür. Leşker-i ‘azîme kâdir olmanun şükri anlarun zahmet ü fitne vü belâ vü kînesin Müslümânlar diyârından dür itmekdür. Felek-rif’at-i bârgâh u büngâh gerdûn-menziyet hıyâm u hargâhü’l-cennet-misâl bûtsân u hârgâhlar şükri kendü ra’iyyetini bî-âhir ‘amele dutmadan ve avâriz u nüzûldan mu’âf u müsellemler olmakdur. Pes azâb-ı elîmden halâs bulup irte dârü’n-na’ime vusûle ve bu gûne hamd ü şükr itmede ihlâs lâzımdur. Zîrâ ki me’âric-i

¹⁵ Talâk Suresi, 3. âyet.

¹⁶ Enbiyâ Suresi, 42. âyet.

¹⁷ Nahl Suresi, 126. âyet.

¹⁸ “Şükreden ziyâdesine müstehak olur.”

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

dârü's-selâma 'urûc ş'ol ehl-i tab'-ı selîme müsellemdürür ki bî-sakâmet-i süllime istikameti gerdûn-ı hidâyete selâmet ile dike. Ve hüdhüd-i hidâyet ş'ol sebük-bâr ü girân-mâye olan sâlikler hâdîdür ki "İhdina's-sırâte'-l-mustakîm"¹⁹ tarîkinde meslek-i hüdaye sülûk itmiş ola . Hulâsaten kelâm budur ki tarîk-i ihlâsa hidâyet ve cânib-i şükre inâyet kılan ve kalbe şükri ilkâ ve lisâna hamdi icrâ iden ol Hakîm ü Hallâk ve Rahîm ü Rezzâk'dur. Şükr-i şükr hod gayr-i mütenâhî müselsel ni'metdür. Pes 'acz-i şükr bendelere Hudâ'dan minnetdür.

160/a BEYT

Olsa bin başum bin ağzum her ağuzda bin dilüm
Bunca diller her nefes şükr itse dimem şâkirüm

Ben niçe kâdir olam şükr itmeğe dâyim sana
Şükre tevîk itdigün şükride dâyim kâsırüm

NESÂYİH

Büzürgüvâr-ı cihân sipehsâlâr-ı kevn ü mekân muhâtab-ı hitâb-ı "Levlâke mahsûs-ı beşâret-i innâ a'teynâke şefî'-i rûz-ı mahşer mesâkî-yi âb-ı Kevser seyyid-i kâinât sened-i mahlûkât 'avnü'z-zü'efâ ve'l-fukarâ-yı sultânü'l-enbiyâ Muhammedü'l-Mustafâ 'aleyhi efdâlü's-salâvât-ı ve'd-du'â ve's-selâmü 'alâ sâ'iri'l-enbiyâ-yı ve 'alâ ashâbihim ve evlâdihimü'l-'uzemâ ve rızvanullahî 'aleyhim ecma'in"²⁰

**Ey fahr-i kâinât Muhammed "ale'd-devâm
Olsun sana vü âlüne ashâbuna selâm**

Der-Beyân-ı Sebeb-i Te'lif ve İsm-i Kitâb-ı Şerîf ve Târih-i Latîf

Bir seher envâr-ı rûz-ı nev-rûz-ı pîrûz kevn ü mekâna saçıldı. Çeşm-i çerâğ-ı 'âlem gün gibi açıldı. Şâh-ı cihân lâ'l-i rummânîden bir tâc ki şeb-çerâğ gibi zemîn ü âsmâna sirâcdür başına aldı. Rûy-ı zemîn nakş-ı bukâlemûnla müzeyyen rengârenk dîbâlar giyüp çehre-i zamân şekl-i gün-â-günla mülevven.

BEYT

**Zamân ser-tâ-ser olmuşdı müzeyyen
Zemîn giymişdi dîbâlar mülevven**

Pâdişâh-ı serîr-i felek mikdâr nişîmen-i saltanatda karâr idüp a'yân-ı devlet sürûr erkân-ı saltanat huzûrda olup paşa-yı âdil dil-i hallâ'il her ukde-i müşkil Muhammed Paşa-yı Huçeste-şân sa'âdet -nişân hazretleriyle hâne-i sa'âdete, sa'âdet hânelerinde esnâ-yı musâhebetde bu hakîr ü nâtüvâna iltifat buyurup evrâk-ı kâfûriye kalem-i zerrîn ile nu'ût-ı siyer-i mülûkı tasvîr ve cerîde-i sîmîn üzre tahrîr idüp dîbâ-yı zîbâ-yı münakkaşla bir suret-i dikleş bağlamışlar ki burka'nun bir kûşesin ehl-i niyâza bin nâz ile açar. Zülâl-i lebleri reşahât -ı selsebil-i belâgat saçar. Suretin görmez. Meger kuvvâ-yı derrâkde dâmenin gül gibi kimse açmaz. Meger bâd-ı sabâ-yı idrâke...

¹⁹ Fâtihâ suresi, 5.âyet.

²⁰ "Cihânın büyüğü, yaratılmışların içindeki en büyük asker, "Sen olmasaydın, felekler olmazdı' hitâbının muhatabı, Kıyâmet gününde şefâat suyu dağıtacak olan kâinâtın efendisi, yaratılmışların sebebi, zayıfların ve düşkünlerin yardımcısı, peygamberlerin sultânı Muhammed Mustafa'ya, biz muhakkak (bir çok güç) verdik. Selâmların ve duâların en efdali onun ve ashâbının, evlâdının ve diğer peygamberlerin üzerinedir."

BEYT

**Beyân olup me'ânî-yi bedâyî'
Yazılmış suretinde bin sanâyî'**

**Ne suret-i âb gibi sâfî vü pâk
Ne me'ânî-i 'akl fehminde olur çâk**

Ol nâdire-i cihân ve muhaddere-i zamânı diyâr-ı Acem'den getürmüşler. El üzre dutup başlarda götürmüşler. Biraz temâşâ-yı dîdâr ve müşâhede-i cemâl-i nigâr itdükden sonra birkaç gün musâhebetden men' itmediler. Ammâ tecdîd-i câya işâretleri olduğundan burka'nın ukde-i bendlerine küşâd virüp kabâ-yı tengden âzâd eyledüm. Ve nakd-i mâye-i ömrden ba'zı harc ve akl ü fikr-i cevâhirin derc idüp bir murassa' libâs-ı Rûmî ki nesâyih-i 'ulûmî-yi muhîtdür. Bî kem ü kâst kadd-i bâlâsına râst çekdüm. Bu ma'nîden bir suret bagladı ki envâr dahi mihr-i sipihri hacletde ve gamze-i çeşm-i dil-i hasûdânı haşyetde kılır. Kâmet-i bâlâsı önünde dikilüp servler hayretde dururlar. Ve çehre-i zîbâsına karşı mihr ü meh ser-gerdân yürürler. Nevâsından tûfîler lâl sadâsından bülbüller kelâl.

BEYT

**Lisân-ı gayb gibidür edâsı
Hemîn tâvus-ı kudsîdür sadâsı
Me'ânî-yi gülistânı bülbülüdür
Ma'ârif ehline ider nidâsı**

Bu yâr-ı dilârâ ve dildâr-ı ra'nâyı ol sipihri-i devlet ve şehriyâr-ı millet sultân-ı rub'-ı meskûn şâh-ı iklim-i seb'a gerdûn şehensâh-ı hümâyûn hazretlerinin âsitânelerine kabul olmak ümîdi ile tuhfe getürdüm. Egerçi ki bu za'îf-i bî-kuvvet ve nahîf-i bî-kudret bu âzmâye ile yârandan fâik ve hıdmet-i şâhî-yi harîdâr olmaga lâyük degül ki ferş-i âsitâne-i felek-i rif'at müşterî tal'at mahal-i su'ûd-ı ekâbir ü ulemâ ve mesned-i ahâlî vü füzelâdur. Bu mikdarlu mekes ve böyle iktidarlu kesün çevgân-ı zebânı kûy-ı suhen-i me'ânî-yi evc-i hevâ ve tâk-i semâya irücek degüldür. Râstî bu dildârda ne kadar sehî-bâlâ ve kadd-i dilârâ ise tûbîden alçak ve dâmen-i kûhdan pestdür. El-hak ki dirâht-ı dirâz-bâlâ der-pîş-i kûh-ı a'lâ pest çünân ki “Dest ber-bâlâ-yı destest.”²¹ Hemânâ Süleymân-ı zamâne çün mekes-i nahîf bu mürçe-i za'if riccel-i cerâd-veş fakîrâne tuhfetü'l-hakîri pîş-keş çekmek ister. Hayr-ı kabulde vukû'ı 'ayn-ı inâyetdür.

KIT'A

**Geldüm nâz ile eli boş kapuna fakîr
Eyle kabul dilde du'â tuhfetü'l-hakîr
160/b
Şâhâ Za'îfi alçağa düşmüş güherdürür
Kaldı ayakda dut elin ol ana dest-gîr**

**Bir mürdur ki şâh Süleymân eşigine
Bir dil getürdi pây-ı melahden dahi sagîr**

Bu sebze-zâr-ı Bâg-ı İrem olduğün nâm-ı şerîfine didiler “Gülşen-i Mülûk”. Ey pâk işit ki târihdür “**Tuhfetü'z-zekâ**”. Bu bûstânda eyle gel sülûk.

²¹ “ El elden üstündür.” anlamında Farsça atasözü.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

TEMSİL

Nite ki sîmurg-ı ferruh-rûh çâşnî-yi ta'âm-ı mûrçe-i hakîre harîs degül. Ve her bir hüner-ver rûbâh-ı Za'iffî'nün fazele-i ta'âmından 'âr ider ve şahin ü bâz bülend-pervâz melah-ı bî-mikdâr şikârına bâl açmaz. Ve leşker-i riyâh-ı tîz-tâz rûy-ı zemînde biten kiyâh ü sâir hakîrlere ta'aruz itmez. Felek-şevket 'âlî-himmet pâdişâhlar dahi fukara-yı ra'yyet ve zü'efâ-yı ehl-i kanâ'at emvâline iltifat buyurmazlar.

Şİ'R

**Kevâkib-i leşker ü kadr-i felek himmet yüce sultan
Hemîşe bende-fermân olsun anun emrine devrân**

**Şu dem kim gerdiş-i eyyâm yüzün döne bir şahsa
O şahs-ı ahterlüden mâl almamakdur gâyet-i ihsân**

**'Adel-veş bezl-i mâl idüp gidere gam gibi zulmi
Eli gönli ola gencîne vü deryâ-yı bî-pâyân**

**Bunun gibi şeh-i 'âdil güneş gibi zer-efşândur
Gice vü gündüz itdükçe felekde mihr ü meh gerdân**

HİKMET

Hilm gâyetde memdûh nesnedür. Lâkin ol kadar gerekmez ki makâmı acze irgüre ve saltanatda mehâbet lâzımdur amma çak ol hadde degül ki el altında olan fukarâ emn-i lezzetden mahrûm olalar. Ve helâl malun hıfz u hirâsetin bilmek câizdür. Ol kadar degül ki Hak Celle ve 'alâ hazretine ta'ât ve ibâdet zabtından seni men' ide. Ve kimesnenün günâhından geçmek müstehâbdur. Amma ol hadde degül ki günâh itmege ikdâmı dilîr ola. Ve def'-i melâli için tav u şikâra ruhsat vardur. Amma ol kadar gerekmez ki tedbîr-i umûr-ı memâlikden girü koya.

KIT'A

**Kazâ yâda gözetgil hadd-i evsat
Ki tâ her işde sen mahmûd olasın**

**Bunı kıl kendüne pîşe hemîşe
Ki dost u düşmene mevdûd olasın**

**Bir'ni hor u 'azîz itmekde birin
Geh i'râz u gehî hoşnûd olasın**

TENBİH

Kâmil pâdişâhlar iştigâl-i emvâl-i şâhî takdîminde 'özr idüp Hakk'a ibâdetde taksîri revâ görmezler. Zîrâ cevâhir-i makâsıdları müdâm milk ü murâdlarına nizâm virüp esbâb-ı devlet temâm bî-kusûr intizâm bulmuşdur. Vakt olur ki kendü bendelerinden ba'zı libâs u te'âm için hıdmet-i şâhîye ömrini sarf itmegi ganîmet görüp iki yirde levâzım-ı bendegî ri'âyet eyler. Hem emr-i pâdişâhî uhdesinden gelür hem ibâdet-i İlâhîyi dâim elden komaz. Pes imdi bir muradın husûli için gice ile تنها ol felek mânend-i âli ve bülend-baht-ı şâhî ve serir-i pâdişâhîden yire inüp âsitâne-i acezde rûy-ı nâzenîn ve cebhe vü cebînlerin ber-zemin idüp

lebler ü dehan nâle-güdâz yüz âh u enîn ile Hudâ-yı Rabbü'l-âlemine tazarru ve zârî ile diye ki “Benüm Rabbüm ve cümle âlemün hâlîkı ve ma'bûdum kâinâtun râzıkı, eger gündüz pâdişâhlık idersem, gice sâir kullarun gibi kulluk eşiginde baş koyup dervişâne dest-i kütâhum kapundan yana uzanmışdur ebvâb-ı hidâyetün aç ve rahmet-i bî-nihâyetün üstüme saç ki benüm hakîr ü aç gufrânuna muhtâç. Ve her rûz zer ü cevher ile zîver bulmuş saltanat tâcın ki ser-i selâtin üzre konulmuşdur. Hudâyâ senün kudretünle vaz' olunmuşdur” diyüp mihr gibi münevver yanaklarun lü'lü gibi gözyaşlarıyla delüp başınun tâcî gibi cevâhir ü lâlî ile müzeyyen eylese ferrâş-hâne-i inâyetde mâdâm ki çerâğ-ı devlet şu'le-dâr ola. Bâd-ı nikbet-i rûzgâr-ı zûr-kârdan masûn u mahfûz olmuş ola. Hemân revzene-i dilden ki müttekâ-yı İlahîdür, sûz u güdâz sûretün göstermekdürür. Ki meseldür eydürler: “Ez çerâğî hezâr şem'i betüvân efrûht.”²²

BEYT

**Hem şeh ü hem kul ol dilersen eger
Kullarun içre hükmün ola kabul**

**Âlemün nâ-hoşını zevk et kim
Göresün hoşluğu cihânda bol**

**Âhiret mülkin iste dünyeyi ko
Ve'r bu oldur gerek olan vü sana ol**

161/a

NÜKTE

Pâdişâhlarun misâli ratb u huşka ihsân yağmurın yagdurmada sehâb ve zîr ü bülende zıyâ vü sâye virmede dirâht-ı berûmend ü âfitâb gibidür. Sengîn ü hatar-nâk nesnelere getürmede mânend-i Kûh-ı Balkân, esrâr-ı hafî saklamada deryâ-yı Ummân gibidür.

BEYT

**Her murâdun pâye-i â'lâdan ikbâl ide çün
Tab-ı şefkatile cihânı rûşen it ey âfitâb**

**Halka bahşış yağmurın yagdur ki ihsân ebrisin
Ey sipîhr-i mihr-i devlet pâdişâh-ı kâm-yâb**

FÂ'İDE

Yâver kullara gereği gibi ri'âyet idüp ehil olmayanlara himâyet itmeyüp hazretten dûr itmek gerekdür, zîrâ eyülere terbiyyet ve yaramazlara ihânet olmayıcak, eyüden yatlu ve nâ-mübârekden kutlu ve nâtüvândan kuvvetlü fark olunmayup eyüler gam-nâk ü bî-huzûr yaramazlar sûr ü sürûrda olurlar. Ve bir memleketde ki yaramazlar eyelük göre ve eyüler yaramazlığa ire 'âlemde eyelük ümidi kalmaz. Ve hizmet-i şâhîyi kimse 'aynîne almaz.

BEYT

**Yavuza eyelük eyüye yavuzluk
Olursa kimse durmaz memleketde
Eyüye eyelük yavuzlara yavuzluk
Gerekdür dâyim ehl-i saltanatda**

²² “Bir çıra (bir ateş parçası) yüzlerce güçsüz (sönük) mumu yakabilir.” anlamında Farsça atasözü.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

HULK

‘Ulemâ vü pîrân-ı tarîkat Hazret-i Hakk’a hakîkat takarrübleri oldukları sebebden pâdişâhlara vâcibdür ki buları kendülere karîb buyurub hâtırların ri’âyet ve âlâm ü beliyât zâliminden himâyet buyuralar.

Haberde gelmişdür ki Sultân Mahmûd-ı Gaznevî ki rahmete müstagrak olmuş ola, üç dürlü halka-yı kemend şübhe-i müşkil semend vehmi pâyine dolaşmışdı. Biri: Sebüktigin’ün sulb oğlu mıdır? İkinci: Âhiretde müstehak-ı rahmet ve lâyıık-ı magfîret midür? Üçüncü: “El-ulemâu veresetü’l-enbiyâ”²³ hadîsi maktû’ vü meczûm mıdır? Yıllarca meydân-ı tahayyürde cevelân ve mütehayyir ü ser-gerdân tereddüd bahrine talup kalmışdı. Tâ ş’ol vakde değin ki zamanlarında ulemâdan bir âlim ki muhafaza-i vekâr ü âdâb ile bâr-gâh-ı şâha hâzır geldi. Pâdişâh safâ-yı ‘akîde ve erbâb-ı ulemâ temâm meveddetinden lâzım olan ikrâm ve tekrîm ü teslîm ü selâmı hadden ziyâde buyurdu. Hemân ol gice pençe-i meveddet ki teşebbüs-i eyâdî-i ulemâ-yı ümmet kılmışdı. Niçesi zuhûra gelüp sadr-ı dîvân-ı vefâ sultân-ı enbiyâ Muhammedü’l-Mustafâ ‘aleyhi ve’s-sellem hazretlerin ‘âlem-i rü’yâda gördiler ki güher-nisâr ve lafz-ı dürer-bârlarından hitâb-ı müstetâb vârid olup: “Yâ İbn-i Sebüktigin ‘Ekremekallahü kemâ ekremte vârisi’.”²⁴ diyü buyurdu. Ya’nî “Ey Sebüktigin’ün gerçekden sulb oğlu ve ciger kûşesi Allah hazret-i cânibinden hıl’ât-i tekrîm ile mükerrer olasın. Nitekim benüm vârisime ikrâm eyledün ve lutf u tevâzû’ı dirîg dutmadun ol ikrâm ü tevâzû’ bereketiyle rûzgârlarla açılmayan müşkili temâm hall oldu. Ve mukarrerdür ki dünyâ ve âhiret saltanatın cem’ idecekdür.

BEYT

**Dilâ şeh guşına dakdum güherler
Murassa’ sîm ü yâkût u zeheble**

**Eger matlubun a’lâ menziletse
Bulursın anı ‘ilm ile edeble**

**Olupdur ‘âdetu’llah ile cârî
İrer matlûba tâlibler taleble**

HASLET

Mülûka ale’d-devâm her işde temâm sebât üzre olmak lâzımdur. Pâdişâhların zîr-i dest-i tasarruflarında nefsi selîm, tab’-ı mustakîmden yek bir meleke ki makarr-ı sînedür. Ve yemm-i mülekât-ı milk-i vesâkdan necât virür. Anun gibi seffîne olmaz. Bir emrde eger hatt-ı kalem ve ger ‘afv-ı rakamdur sâbit-kadem olmaları ş’ol hadde gerekdür ki farazâ garaz ile bir mâcerâda imzâ kılup bir hükmi icrâ kılmış olsalar ve etbâ’ vü eşyâ’ dahi ol hatânun tezekkürüyle melike meleke-i intibâhı lâzım görseler bî-tedebbür ü te’emmül hükminden idbâr ve ikbâl-i tereddüdi izhâr itmemek gerekdür. Egerçi ki ol fi’ilde pâ-yi dâr ve ol ‘amelde karâr dutmak savâbdan ‘udül ve hatâya vusûl mukarrerse dahi; zîrâ nefse meleke-i sebât hâsıl olmak cümle-i savâbdan ziyâdedür. Pes bu minvâl üzre takrîr-i ahvâlden ma’lûm ve mukarrer oldu ki merâsim-i idhâl-i celiyye ve kavâ’id-i a’mâl-i ‘aliyyede ‘alâ vechi’s-sıdk hakem olmakda

161/b

sâbitü’l-kadem olmaları seniyye-i sünnîyedendür. Ol asıl hayırlu umûra câzim olıcak mukarrerü’l-kadem olmaları lâzımdur.

KITA

Şâhâ lâzımdur ki her işde ola sâbit-kadem

²³ Hadis-i şerif: “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.”

²⁴ “Vârisime ikrâm ettiğin gibi Allah da sana ikram etsin.” anlamında duâ cümlesi.

Her ne emr itse sözün dutmak gerek hayl u haşem

**Bir fi'ilde nâgeh iderse hatâ budur savâb
Dönme ye andan ale'l-fevr ide özin muhterem**

**Devr kıl dâire-i merkezleyin hayr işde dur
Kutb gibi sâbit ol ey sâhib-i tîg ü 'alem**

Sa'âdet-i ezeliyye ve 'inâyet-i lem-yezeliyye mu'âvenetiyle mâye-i sûver-i hâtırdan bu fevâid-i me'ânî ki müşkilâtun beyânıdır hall oldı ve bu fâ'ide hâsıl oldı ki her benî-âdem eger velî ve benî-ekremdür belki ferikeyn-ı mecmû'-ı sekâleyn 'ibâdet ü tâ'at ü vezâifin edâ itmek için mahlûkdur ki "Vemâ halaktü'l-cinne ve'l-inse illâ liya'budûn"²⁵ Pes bu tefsîri hıfz buyuralar. Ve dahi refî' ü denî fakîr ü ganî tabakât-ı halâyıkla zindegânî ki ana "âdâb-ı mu'âşeret" dirler. "El-mü'minûni ihvûnun"²⁶ kazıyyesi mûcibiyle şer'an ve aklen ve örfen ve naklen hudûd-ı hukûkun muhâfazasın iktizâ iderler. Muktezâ-yı hüsn-i mu'âşeret halâyıka merâsim-i uhuvvetde lutf u hulk ile halkı kendülere kul ve in'âm u ihsân ile kendüleri halka makbûl eylemek gâyetde hoşdur. Ki kendü nefslerine müteallik-i umûr ve mesâlih-i mevfûrenün himâyet ü hırâsetine dahi meyl itmiş olurlar. "Eddi li-küllü zi-hakkın hakkahu"²⁷ bunun sıdk-ı âsârının şârihi ve bürhân-ı vâzıhıdır. Pes böyle sûtûde-hısâl ve hamîde-fi'âl olan güzîde-i enâmda sebât ve devâm gerekdür. Ve illâ bu tarîke hidâyet ve bu nev'i himâyetde olsa hergiz bir fi'ilde güzîde ve hayr-i nâs olup halkun medh ü sipâsına makrûn olmak mecâli muhâldür. Ve meşhûr-ı a'yân ve memdûh-ı erkân olup busitân-ı senâ ve gülistân-ı du'âda gülbin-i medâyih güllerinün revâyihî ile dimâgları mu'attar olmaz ve "Hayru'n-nâsi men yenfau'n-nâs"²⁸ fehvâsı meşamm-ı rûhına eser idüp bir sûrete libâs-ı mânevî keyürmez. Ve mukarrerdür ki bir kimesne Allah Celle ve 'alâ hazretine ibâdetde "Büniye'l- İslâmü 'alâ hamsin"²⁹ hudûdundan bir haddi gâh ri'âyet idüp emre imtisâl ve gâh ibâdetde ihmâl itse anun gibi kimesneden kemâl-i İslâm selb olunmuşdur.

BEYT

**Vâcibâtı kıl edâ vü halka irgür menfa'at
Hayr-i nâs olmak dilersen sana budur maslahat**

Ve bir kimesne ebnâ-yı cins-i 'adl ile durudılmak yüzinden hîle ile zindegânî eyleyüp ol şehriyâr-i kâmrânî firîfte kılmagı kendünün metâ'-ı ahvâline mâye ve libâs-ı nifâkı kaddine pîrâye kılrsa ve muvâfakat ü münâfa'ati cilvegâh-ı arzda biri biri ardınca gösterse yâhud gülistân-ı sarây-ı dilde dostluk nihâlin diküp sonra nehr-i hizmet ve cûy-ı mülâzemetden neşv ü nümâ virmede ihmâl gösterse lâbud ol dirah-ı meveddet yâl ü bâl ü kâmet çekmeyüp belki zamân-ı karîbde solmak mukarrer olıcak elbetde ol sahrâ-yı sebze-zâra infi'âl ve ol tariyy-i gülzâra ihtilâl gelür. Ve dahi bir kimesne kendü nefsinün sıhhati hıfzında bir zamân kânûn-ı tibbiyyeye mütâba'atı lâzım eylese ammâ gâyetde hırsından evkât-ı gıdâsını ri'âyet itmeyüp halt-ı te'âm eylese şöyle ki mizâc-ı mertebe-i i'tidâlden münharif olsa veyâhud ol şahs fazâil-i zâtiden ba'zı cevâhir-i fazl kesb itse amma 'arâz-ı garaz anun sıfât-ı 'ırsına öyle noksân virse ki sahîfe-i dîvânında mestûr olan hünelerün anunla mahv idüp mizâcında temâm fütûr hâsıl olsa anun gibi kimesne mahmidet ü senâ ve midhat ü du'âya ne vech ile istihkâk

²⁵ Zâriyat Sûresi, 56. âyet.

²⁶ Mü'min, mü'minin kardeşidir."

²⁷ Her hak sahibine, hakkını öde."

²⁸ Hadis-i şerif: "İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olanıdır."

²⁹ Hadis-i şerif: "İslâm beş temel üzerine kurulmuştur."

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

bulur. Ve beliyât ile mübtelâ olmadan dûr olmağı neden tevakku' ider ve fâ'ide-i evvele nisbet sonragının muzırruna niçün muntazır olmaz?

BEYT

**Her emrde muhkem olup sâbit ol
Virme kendüne tagayyür dut karâr**

**Merkez oldığıyîçün sâbit-kadem
Oldı her devr içre tedvîr-i medâr**

162/a

**Damla kim ardı kesilmeyüp ine
Seng-i hârâyı deler pulâd-vâr**

İŞÂRET

Leşkere ol kadar kuvvet virme ki sana muhtâç olmayup hizmet itmeyeler. Ve rızık virmeden eyle mahrûm eyleme kim sana gerek olıcak vakde mecâlleri kalmaya.

BEYT

**Kerem yüzi ile ihsân kapusın
Gehî aç gâh gâhî eylegil bend**

**İl açar sırrı biri bendi der âl
Zehî tîg ü kemend kullâb-mânend**

**Fakîre mâl ü ehl-i cürme geh gâh
Birine vir birin 'afv it hudâvend**

NASİHAT

Kişünün niyeti ol Hazret-i 'âlî-yi Rabb-i Müte'âlî'ye pâk-i'tikâd ü dürüst i'timâd ile olmak gerekdür. Ve her hâlde hazret-i izzete tevekkül ve her zamânda belâ vü eleme tahammül idüp hışm u rızânda murâd-ı Hak her nenün üzerine müyesser oldıysa râzı olmak gerekdür. Ve rif'at-i pâdişâhî ve kesret-i mülk-i sipâhîye magrûr olup hod-nümây olmadan perhîz buyurular ki pâdişâhlar pâdişâhı şâhenşâhlar şâhı “Zü'l-menni ve'l-efzâle mâlikü'l-mülk zü'l-celâl”³⁰ dür. Pes dâima muhâfaza-yı edebde olup hezâr haşyet ile “Ya Rab! Ya Rab!” diyü tazarru'da olalar.

BEYT

**Evc-i burc-ı saltanat şemsi dilersen olasın
Hem dahi devr-i kamerde pâdişâhlar serveri**

**'Adl-i hoş-hûy u tevekkül bezl ü ihsân eylegil
kendünü görme hased kibr ü gazabdan ol berî**

NASİHAT

³⁰ “Fazîlet ve ihsan sahibi, mülkün sahibi, celâl sahibidir.”

Gâh gâh bir müstemend-i ehl-i hâcet fakîr ü derd-mend zulme vâki' olup ol hulk-ı azîm ve şân-ı kerîmün nazarında kibrît-i ahmer gibi terbiyyet-i nazarla toprağı zer-nişân ve seng-i hâreyi bî-la'l-i Bedehşân iderler. Hâlini arz itmede kâmkârlık zekâtından bir lahza bizzat kendü nefsleriyle iltifât buyurup ol miskînün vâki'a-yı dil-sûz ve hâdise-yi ciger-dûzın revâdur ki dinleyeler ki ulular kiçilerden i'tirâz itmeyüp hâtırların sorup gönüllerin ele alması füzelâ "Resm-i şân-ı kerem kerimü'ş-şândur." diyü buyurmuşlardır. Süleymân-ı nebî-i halîm 'aleyhi't-tahiyâte ve sellîm sadr-nişân-i nişîmen-i serîr bir saltanatda şeref-i nübüvvetle a'lâ menziletde iken.

BEYT

**Süleymân hakîm idi her umûra
Yile vü cinn ü ins ü mâr u mûra**

Bir hayvân-ı nahîf ile eyle ki mûr-ı za'îfdür 'âr itmeyüp sözün istimâ' buyurdılar. Fi'l-hakîka anlara bu hâl hazret-i izzetden tarîk-i ifâde ve istifâde-i irşâd oldu. Pes imdi kişi ne kadar zirve-i 'âlî-menziletde ve fark-ı ferkadân-ı devletde olsa gerekdür ki fukarâ vü nâ-tüvânâdan lutf u inâyete fermânların dirîg dutmayalar.

BEYT

**Ey Süleymân-rutbet İskender-'alem
Sözüm işit mûrdan ger kemterem**

**Gerçi kim yokdur zer ü zorum velî
La'l ü gevherdür sözüm ey muhterem**

SİYÂSET

Sünnet-i mülûk ve âdet-i şâhîye sülûk idenlere pûşide olmaya ki kendü hâs kullarının i'tikâdların ve hilkat ü nihâdların tefâhhus u tetebbu' idüp kîse-i tabi'atlarında olan nukûdi mihekk-i imtihâna uralar. Tâ bileler ki vaz' oldukları hıdmete me'mûr oldukları ef'âl ve seyr-i ahvâl ve sûver-i ahvâlde zindegânîleri pâdişâhun râyına muvâfık mıdır yohsa hilâfî mi? Zîrâ çok vâki' olur ki hazret-i pâdişâh envâr-ı adlin bî-iştibâh güneş gibi rûy-ı cihâna ve çehre-i zamâna salar. Amma hayr-endîş ve sâhib-i sa'âdet olmayan ehl-i hıdmetün ki şikâka mâ'ildür, muhâlif fi'illeri sehâb-ı muzlim gibidür ki nûr-ı âfitâba hâ'il olur.

HİKÂYET

Şöyle rivâyet olındı ki bir asrda iki pâdişâh var idi.

BEYT

**Bir asrda vardı iki Pâdişâh
Cem' kılmış hayl ü hargâh ü sipâh**

Biri ziyet-i adl ile müzeyyen ve biri ehl-i zulm ü bîdâd olmagla mu'ayyen idi. Miyânlarında ziddiyet olmak dâ'iyesiyle biri birinden dûr olup vufûr nüfûzları var idi.

162/b

Velî âşikâre cenk ü muhârebe ve mukâtele vü muzârebeleri yogidi. Âdil pâdişâhun yevmen fe-yevmen umûr-ı memleketi nâsiyesinde harâb olmak alâmetleri zâhir olabâşladı. Nevâhî-yi ma'mûre ve hazâyin-i mevfüre noksân-pezir olup re'âyâ-yı memleket fevc fevc deryâleyin çoşan mevc mevc mesrûr u meşkûr ol zâlim pâdişâhun dârü'l-memleketine irtihâl ve yâd ü bilişlerin koyup yâd illere intikâl idüp gitdiler. Pâdişâh-ı âdil bularun dâr-ı adelden firâr ve diyâr-ı zulümde karârlarına Sebeb ne olduğun bilmeyüp deryâ-yı hayrete gark u bihâr-ı

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

ta'accübe müstagrağ olup kendü hâsından ki bu hazîne-i râzun hâfızı olmaga lâyük idi elçi gönderüp çünkü nihânî nükte-i 'ayân ve der-miyân itdi. Şâh-ı zâlim cevâb virdi ki "Anların nâsiyeleri istikâmet ve sadâkat nûriyle münevver lisân-ı sıdk-ı fi'l-âhîrin nâtık-ı midhatleridür mukarrer. Lâkin zübde-i kelâm ve telhîs-i merâm oldur ki senün melikün yalnız kendü âdil ve kânûn-ı adâlet bilmede kâmidür. Amma kethüdâ ve nâibler ki kâr-dâr ve maslahat-güzârlarıdır cefâ vü siteme münkâd ve pîşe-i zulmde temâm üstâdlardur. Adel-i vâhid bunca zulm-i müte'addide ne kadar kuvvet dolacaktır. Pes lâzımdur ki memleket harâba müteveccih ola. Amma yalnız benim zulmüm halka ıztırâb ve memleketi harâba vîrmez. Zîrâ beni canından pek seven yârânım ve havas-ı pişekârânım insâf u adelle gûşîşleri hadden efvündür. Anunçün tâli'üm hümâyündür ki bunca mu'în ü zahîr ve emîr ü vezîr adâletlerine nisbet benim zulmüm sâha-yı felek-i âfitâbda zerre ve miyân-ı deryâ-yı ummânda katredür."

BEYT

**Zulüm nedür eydeyün sana beyân
Sözüm işit dut kulagun ey cevân**

**Kurd koyunda vü koyunda yılan
Su gemide gözde toprakdur hemân**

NASİHAT

Pâdişâhlara lâzım olmayan nesneyi kendülere lâzım kılmak oldur ki hâzineler mâl-â-mâl ve re'âyâyâ ve memleketi harâb ü pâymâl kılup nüfûs-ı benî âdemde ihtilâl ola. Eger nazarları tahsîl-i harâm ü helâl ü mücerred-i celb-i mâl ü menâl ise milk-i âbâdân vîrâne ve fevâid-i hazâ'in hüsrâne ve âferîn nefrîne yitişür. Amma Bünyân-ı memleketi mi'mâr-ı 'adle sipâriş idüp insâfî vekîl ü nâzır ve cümle umûrda hâzır itseler memleket ma'mûr ve re'âyâ mesrûr ve kâffe-i 'iyâd meşkûr olalar. Ve hazâin envâ' cevâhîrle tolu ve esnâf metâ'le memlû olup bu sermâyeden ziyâde sûd ve bu ticâretten temâm hoşnûd olup eylük nâmın kazanup ale'l-ıtlâk memdûh-ı âfâk olalar.

BEYT

**Râzı olsun kendüye di bu re'âyâyâ ziyân
İstemez hergiz bunu bir şehri-yâr-ı kâmkâr**

**Zerrece akli olan görür güneş gibi ki hiç
Fâide görmez ziyândan kimesne ey bahtiyâr**

NÜKTE

Dest-i kudret fass-ı hâtem-i 'ademe nakş-ı mühr-i vücûd uralı ve bu dünyâ-yı gaddâr ü çarh-ı devvâr duralı sarây-ı cihân ü kişver-i kevn ü mekân ve iklim-i devân hiçbir zamân pâdişâhsuz olmadı. Ve hergiz olmayısardur. Dahı amma buların sa'âdet-mend ü devlet-mendi iki cihân bâr-gâhına pâdişâh olmagiçün şehbâz-ı himmetleriyle murg-nâm-ı nîkî bî-şikâr idüp ele getürendür. Ve illâ gâyet de cehâlet ve 'azîm hasâret ve melâletdür ki bir menzil-i fânî-i güzergâh ve bî-bekâ müsâfir-hâne-i hîrgâhda geh sahîh ü geh 'alîl zamân-ı kalilde birkaç tâcîr ve bir alay müsâfire pâdişâh olur. Memleket-i bâkînün sarây-ı rûşenî ki sâha-yı sahnı gülşen ve hezâr kasr-ı müzeyyen ki derûnunda olanlar dâimâ şendür. Anun gibi zîbâ sarây ve lâtif câyda dervîş-i sîne-çâk ve fakîr ü miskîn ü gam-nâk hakîr ola.

BEYT

**Hatemün nakşı hurûf-ı devlet olmak dir isen
Bu fenâ dârında gel milk-i bekâ eyle taleb**

**Ol cihân milkine şâh ol ko bu dünyâ varlığını
İki ‘âlemde cihân-gîr ola tâ sana lakap**

TEZKİRE

163/a

Güzeşte pâdişâhlardan bâkî kalan kavânîn ü rüsûm ü âyîni ibkâ vü mescid ü ribât u evkâfları hâcetlerin imzâ buyurular ki merhûmlar niçe ‘ulemâ vü fukarâya ittihâd-ı sıdk-ı ragbet ve fart-ı muhabbetlerinden fevt-i lâ-yemûtlarına sebep olmagiçün niçe emvâl-i hazâyin ve cevâhir-i defâyin bezl eylemişlerdür ki şehirlerde ve vilâyetlerde olan muhtâclar ki fâkir ü açlardır. Rûz be rûz fâidelenürler. Mukarrerdür ki bunun emsâlin mu’âvenet ve buna müşâbih olan nesnelere her vech ile muzâheretde munis devlet-i ebedîye peyvend olup bendegân-ı hâcet-mend ve çâresiz derdmendlerin hayr du’âları dâimâ ol nâsır-ı millet sâhib-i devletden mukarrerdür eksük olmayup zâyidü’l-vasf rahmetler olsa gerekdür.

KIT’A

**Ol ile gidüp bu yirde hayr koyan şehr-i yâr
Nâmı anun zindedür ol ölmedi bî-iştibâh**

**Ş’ol kişi kim zindedür mâlı da var hayr eylemez
Bî-semer benzer dıraht-ı bîde oldur berk-i gâh**

**Hakka yüz hamd ü sena olsun ki virmişdür sana
‘Adl-i Kısra şevket-i Cemşid ü eyvân u sipâh**

**Sensün ol tîg-i zaferle şark u garbı feth iden
Şehr-i yâr-ı bahr ü ber Sultân Süleymân pâdişâh**

**Âfitâb-ı devletün pâyende vü ‘ömrün mezîd
Ola vü şehzâdelerüni bağışlaya ilâh**

SİYÂSET

Pâdişâhlar nüfûs-ı ‘aliyye ve zevât-ı celiyyeleriyle egerçi umûr-ı saltanatda kudret ü kuvvet ve ahvâl-i memleket hıfz u hırâsetinde kerem ve mürüvvetleri vardır. Ammâ iş pâyın ve maslahat kolayın ve hayl ü haşem hâlin ve sitem-dîde re’âyânun zamân-ı sürûr ü melâlin bilmede kâr-dân ü tüvânâ vezîr-i kâfisüz püser ile hâsıl degüldür.

BEYT

**Ne emri kim dileye pâdişâhlar
Vezîrân ittifâkiyle gerekdür**

**Yalnız kendüler görse var imkân
Velî pâşalarıyla yigirekdür**

Nâm-ı cihân-dârîye hâlel ve ‘ırz-ı şehr-i yârîye zelev gelmeksizün nice hâsıl olmak müyesser ve vücûda gelmek mukarrerdür ki eşrâf ü ümerâ ve a’yân ü vüzerâ görüp bitürecek mesâlihi hazret-i sultân cümlesin kendü nefsiyle görmege irtikâp itseler ‘unvân-ı şâhî ve tuğrâ-yı pâdişâhî nâme-i ‘ırz-ı sultânî ve nâmûs-ı husrevânîden hadd(hakk) olunup vüzerâ i’tibârın bulur. Pes selâtin-i cihân dâr ve şehr-i yârân-ı nâm-dârlara vezîr-i kâfiden lâbuddur ki evsâfi cemîl ola. Zîrâ ki vüzerâ mülûkun görür gözü dutar eli işidir kulağı ve cism-i şerîfinde rûh-ı

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

latîfleri gibidür. Anunçün ki kendü mübârek a'zâ vü cevân-ı hüsn-i i'timâd ve kuvâ-yı bedenlerine istinâd idüp inandukları mesâlihde vezîrleri mu'temedün 'aleyh ve mevsûkun-bih kılup eger ahvâl-i memleket umûrına himmet ve tahsîl-i emvâl ü ni'metdür. Ve ger leşkerî-yi pâyan ü esrâr-ı nihândur. Vezîrlere ısmarlayup inanurlar. Pes selâtin ü mülûka lâzımdur ki hizmetkârân-ı hudâvendîden eger derûnî ve ger bîrûnîdür ki hâss u mukarrinlerdür, vüzerâ hakkında su'i-zan getirür, sözlerin istimâ' buyurmazlar. Ve hiç âferîdeden dinlemiyeler melike vüzerâyı gamz iden gammâzların kîse-i dehânlarına mühr-i sükût urup nakd-i nutk-ı fitne-engîzlerine hergiz revâc virmemek gerekdür. Zîrâ zıkr olan mukaddime takrîri üzre vezîre ta'n hazret-i pâdişâha girür nesne degüldür. Ve tedbîr-i umûr-ı memâlike lâyıq nâib ki fikrinde sâyib ola. Dâim bulunmaz.

BEYT

**Hamûl-ı 'âdil ü hem ehl-i insâf
Ola hem kâr-dân ü ehl-i tedbîr**

**Ve zîr-i hoş-hıredmend ü hünermend
Olursa binde birdür ey cihângîr**

Ve dahı cibillî habâset ile meftûn olup vüzerâyâ hased idenler hadden bîrûndur. Bu sebebden ki hod-bînlik resenine peyvend ve hod-nümâlık kemendini kendüye bend idüp merkeb i lâf-ı midhate süvâr olup 'inân-ı licâm bî-şermî- üstüvâr dutup temennî-i meydân-ı vezâretde kebk-vâr

163/b

Salınur. Envâ' kîne ile sînesin görüp yürür ve mertebe-i vezârete göz dutup durur. Ola ki nazar-ı pâdişâhda cilve-künân-ı tâvus-veş cevelân ider. Ve yürek yanukların zülâl-i vusûl-i murâd-ı tekîn ve gönül sınıkların mi'mâr-ı merâm-ı termîm ü temkîn ide. Heyhât! Heyhat! Bu sûretin müşâhedesinde bî-basar ve bu ma'nîden bî-haberdür. Cihânde mesned-i saltanatdan sonra pâye-i vezâretten 'âlî mansıb yokdur. Zîrâ bu muhâlatat ve bu hırfete mülâbeset-i 'âlî-himmet sâhib-i diyânet bir idrâk-i cibillî-i kâmil ki insâf-ı tab'î-i şâmildür. Fazelede müşârün-ileyh 'akelede medârün-'aleyh her tecrübeye mâlik sırât-ı mustakîme sâlik Rûşen-manzar zîbâ-peyker hulki kerîm tab'ı selîm müdrîk ü fehîm dâna vü 'alîm merd-i emîn ve dür-bîn emir'ü'l-kelem makbûlü'l-enâm sözde bî-kelel istimâ'da bî-melâl ma'den-i mekârim-i ahlâk mutâva'at-ı emrde bî-nifâk 'aczi yok, lutfda nazîri yok. 'Unfde bir yavaşlığı var ki hıffet ile karışmış ve bir alçaklık gösterür ki halâyıka korku virmekle yarışmışdur. Hesâb ü kitâbda mâhir sü'âl ü cevâbda hâzır her asl-ı savâbda mütefennin ve her hakkı ri'âyetde müteyyin ola. Ve âdâb-ı cüz'iyât-ı saltanatı ve kavânîn-i tertîb-i memleket ü sekîne i nebîle ve tabakât-ı mevcûdât u mahlûkât ve derecât-ı hâs u erkânı kat kat mekâdir-i 'avâm efrâd-ı insânı her evkâtda tetebbu' idüp vech-i salâh ne ise anun üzerine islâh ide. Ve bu hısâl-i mahmûde ve evsâf-ı vedûdeye dahı fazâil-i zamîme eyleye. Meselâ: Arturacak mahal ne? Mevzi'-i hâl nedür? Hâcet-mend ü müstemendlere ra'ûf ve ârzûmendlerün ahvâlin vukûfi olup önce geçen selâtin ve ekâbir ve ehl-i hayrâtun sonlarında kalan mesâcid ü 'imâretlerinün islâhı bâbında kendü nefsin rehin koymak hak budur ki elyâkdür.

KIT'A

**Mescid ü medrese hayrât koyup gitdi selef
Virdi İslâm bu âbîn 'aceb hüsn ü şeref**

**Kendü nefsin ile gözet buların evkâfun
Mâl ü vakfı koma nâdânda kim ide telef**

**Sen dahı mâl-i helâl ile ‘imâret ide-gör
Ölmez oguldur eger kalsa sonunda bu halef**

Ve hâzineye müteveccih emvâlün hengâm-ı tahsîli ve hedâyâ vü tuhfenün kabûlde ta’cîli ve ru’ât ü ra’iyyet ile müdârâ ehl-i ‘isyân ü bugâta cezâ idüp geregi gibi hakkında gele. ve i’timâd olunmuş kimselere maslahat ısmarlayup ashâb-ı isti’dâd-ı salâha terbiyyete kâdir ola. Çünkü bu mukaddimât-ı mezkûre ile mevsûf ve bu sıfât-ı mersûme ile ma’rûf ola. Lâyık-ı vezâret ve müstehakk-ı ri’âyet ve imâret olur. Ş’ol kimsenün kenâr-ı sa’âdet-i rûzgârında muhaddede-i vezâret cilve-dâr ola. Ve Ekrem-i bâr-gâh-ı şehr-i yâr gerekdür. Ki tevekkü’-yî pâdişâhzâde-gân ve hânedân-ı hazret-i melikât-ı âzâde-gânun iltimâsların ve umerâ-yı cenâb-ı devlet ve a’yân-ı sūdde-i şâh-ı millet ve sâir ashâb-ı hâcât ‘alâ tefâvüt-el-derecât-ı mühimmâtların vechi ekmel ve tarîk-i eshel üzre görivire.

KIT’A

**Görivir emr-i mesâlihini şehzâdelerün
Melikâtun dahı hayr işlerini eyleme red
‘Arz-ı hâcât ideler çünkü katunda erkân
Güher-i maksûda mene’ havlini eyleme sed
‘Adl ü insâfi re’âyâda ri’âyet eyle
Milket-i şehr-i vezâretde ki budur had**

Amma bu dahı mukarrer ki eger her tarafı himâyet ve her cânibi ri’âyet idüp iltimâs idenleri ve sūdde-i sa’âdete âşiyân dutanları ümmîdlerinden mahrum itmeyüp, belki mevcûdâtıdan bir ferde ve mahlûkâtıdan hergiz ahadün sîne-i emeline dest-i redd komasalar. Halbuki kazâ-yı havâyic-i âlâm ve tavâ’ife-i vaz’-ı ikdâm, ikdâm-ı letâ’if-i hayr-i insânîde mütehayyir olmaz. Ve pâdişahun taraf-ı mesâlihi mühmel ve ekser-i umûr-ı şâhen-şâhi mu’attal kalur.

164/a

Ve eger bu cânibde muhâfaza-yı emvâlde halk muzâyaka tarîkin gösterürse mukarrebân-ı hazretün hased ü ‘adâvet ve cumhûr-ı ümmün şikâyet ü şekâvetine sebep olur. Pes makâm-ı vezâret ve pâye-i sadâret fikr eylesen bu emel varta-yı sehm-nâk ve bunun mânendi hatâr-nâk şugl-ı idrâk olunmaz. Zîrâ bu devlet ve bu rif’at mukadder ü müyesser oldukda eger bir cüz’î maslahat ki eshâb-ı saltanat ve mühimmât-ı memleketdendir. Hicâb-ı imtinâ’da vâkî’ olursa yâhûd nevâhî-i memelketde bir nâhiye makbûl-i şâh-ı ‘âlem ve mergûb-ı ke’enne-i ümem olduğundan safha-yı menşûr-ı pâdişâhîden gayri yirde anun nâmı mestûr olmamış olsa nâgâh “el iyâzü bi’llah”³¹ bu mühimmât-ı mezkûre halel veya noksân-pezîr olup memleketde zelevâkî’ oldukda vüzerâ hedef-i nâvek-i ‘itâb-ı şehr-i yâr ve mahal-i ta’n-ı ehl-i diyâr olmak mukarrerdür. Ve bu cümleden gayri leyl ü nehâr bî-sipâs, gavgâ-yı nâs çekmeden, baş agrıları ve a’dâ-yı cevânibden dâimâ kayguda olup yürek borları ve taraf-ı saltanatdan ‘aceb ‘ikâb ya ‘itâb mı olur, diyüp sü’âl ü cevâb vehminden cân tasaları dahı vardur.

BEYT

**Vezâret gerçi ‘âlfî menziletdür
Ve lîkin havfı havfiyle hatardur**

**‘Adû sehmi vü şeh vehmi gamıyle
Derûmî lâle-veş dâg-ı cigerdür**

³¹ “Allah’a sığmırız.” anlamında dua sözü.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

Umûr-ı memleket tedbîri her dem

Bularda dâimâ bir derd-i serdür

Ve eger niçe yıllar ahvâl-i memleket muntazam olup re'âyâ temâm huzûr ve cümle halk sürûrda günden güne revnak ve terâvet ve zîbâyî ve agrâz bî-hilâf-ı bî-insâfî çegânesiyle bu terâneye 'amel virürler. Ki bu umûr-ı 'azîmenün husûli ve bunca emvâlün hazîneye vusûli pâdişâh-ı cihân-dâr ü şehri-yâr-i kâm-kâr-ı devletidür. Vüzerânun ve vesâyitün bu cünbüşlerde ve bu işlerde dahli yokdur. Dirler: Hall ü 'akde ve medfûn-ı nakde küşâd ve rabt u kabz u bast alup virmek ve getirüp gidermek tarîkinde hazret-i melik sarây-ı milk ebvâbınun, hükûmetin vekiliydi. Fethin terk-i sâ'idine tefvîz itmişdür.

BEYT

Virdi destûr çü düstûra şeh-i ferruh-ruh

Kasr-ı tedbîrün iderse n'ola muhkem yapusun

Yed-i hükminde vezâret kilidi pes ne 'aceb

Açsa miftâh-ı tasarrufla her emrün kapusun

Her kimesne ki bu sa'âdet ve bu kerâmet ile mahzûn olur, her neye ki kasd ide her âyîne zafer-i murâda yetişüp maksûdın hâsil ider, dirler. Bu delâil-i vâziha ve şevâhid-i musarraha-yı sahîhe ile ma'lûmdur ki eger vüzerâyâ hadd-i kemâlden ziyâde 'inâyet ü meded ve terrakî-i evhâmdan artuk i'timâd ü sened fehmün idrâki mikdârından râcih -i vüsûk-ı hazret-i pâdişâh ve şevkat-i merhamet-i şâh olmasa yalnız bir şahsa bunun gibi yâr-ı 'azîm ki tedbîr-i her iklimdür kaçan el vireydi ve kâr-ı memleket nizâm ve hâl-i saltanat kıvâm bulup ne yüzden revaç kâbul ideydi. Allah celle ve 'alâya yüz hamd ü sipâs ve minnet-i bî-hadd ü kıyâs olsun ki pâdişâh-ı cihân-dâr gerdûn-ı iktidâr bu kerâmet-i celiyye ve bu sa'âdet-i 'aliyye Hak celle ve 'alâ hazretinden gayrı mevâhib gibi müyesser olmuşdur ki lutf-ı kâmil Süleymân-dil Muhammed-vefâ Rüstem-sehâ Rüşen-revân-ı 'âlî-şân vezîrlere Âsaf bin Berhîyâ ve Buzurcmihr-i baht-gân ve Beydebâ-yı feylesof teysîr-i mühimmât ve tedbîr-i mesâlih-i mübhemâtı hengâmından haclet ve hayret bahrine müstagrak olalardı. Nizâmü'l-mülk Sultân Süleymân bin Sultân Selîm Hân ki bu kadar şecâ'at ü hüner ve şevket-i zafer ü fer ü fehm-i zekâ ve 'azimet ü rây ü sehâ ile meşhûr ve 'âmme-i halk içre meşkûrdur. Eger olar bu 'ahdde olalardı 'alî rû'us-el-enâm kitâbe defterdâr ü ahkâm

164/b

Şugli merdigânîsine dülbend ü efsere yirine ser virelerdi. Ve kâtib-i dîvân-ı felek ve münşî-i eyvân-ı melek ki nâm ile "Utârid"dür. Ana dahi iftihâr gösterelerdi.

KIT'A

Gösterür 'ankâ-yı vehm alanlara şâhin serçeyi

Sâye salaldan hü mâ-yı devletün ey şehri-yâr

Kişver-i âfâkı dutdı sıyt-ı devlet serteser

Olalı sen şeh Süleymân pâdişâh-ı her diyâr

Saltanatdur tıfl-ı rûz-efzûn-ı mehd-i 'ahde

Dâye himmet mâder insâf u peder 'adl üstüvâr

Nev 'arûs-ı dehre virdi zîver-i insâf-ı zeyn

Olalı maşâta kilik-i pâdişâh-ı tâc-dâr

Sen şehün ‘asrında gelse bende-fermânun olup İki düstûr ola biri Rüstem ü Esfendiyâr

NASÎHAT

Bir günâhın nihâyetine ve bir cürmün gâyetine irişince şikence buyurmayalar ki Bârî-i te’âlâ Hallâk u Basîr Rezzâk u Kadîr iken Kıyâmet Gününde mücrim ü ‘âsî kulına ‘ale’l-fevr ‘ikâb eylemez. Belki evvel sahîfe-i hayr u şerrin ol kişiye virürler. Dahı ‘alâ sebil’it-tafsîl ve’l-ihimâl muhâsebe-i a’ mâlin görürler. Eger itdüğü günâhlara inkâr idüp hâlinde ber-karâr olursa gerek nâsdan hafî ve ger zâhirdür; itdüğü kebâyire her ‘uvzı tekellüme gelüp şehâdet idecekdür. “Ve tükellimünâ eydîhim ve teşhedü erculuhum bimâ kânü yeksibün”³² buna şâhiddür. Eger ‘özü idüp inkâr itgüdi zunûbe ikrâr iderse ol mukâbelede Hudâ-yı müte’âl “ya ‘afv ya cezâ-yı a’ mâl” buyurur.

BEYT

**Mâl ü ‘ırz u câh u câna kasd itme zinhâr
Kimseye ehl-i garaz süziyle kılma intikâm**

**‘Akl-ı sâbit şer ide kânûn-ı şâhî-i ‘örfde
Çünkü zâhir ola cürm ile cezâda ihtimâm**

Eger umûr-ı memleket ve murâdât-ı ahvâl-i saltanatda bir kimesnenün esâs-ı bünyâdı ve tertîb-i nihâdında pâydârlık ve bekâ vü üstüvârlık fehm olunduğı zamândaki mûcib-i meserret ve ferhân ve müstelzim ve lehcetü’l-insândur. “El-hamdu lillahi hamden lâ-nakdiru hamdehu illâ bi-kemâli in’âmihî”³³ diyü buyurular. Eger bunun hilâfı vâki’ olsa ki hazret-i hünkâr zât-ı büzürgüvâra tagayyür fi’l-cümle gelse. “El-hamdü li’llahi’llezî la-yuhmedu ‘ale’l-mekruhi illâ huve”³⁴ diyeler. Dahı Hak sübhâne ve te’âlânun mevâhib-i küllîye-i celiye ve ‘atâyâ-yı ‘azîme-i ‘aliyyesi ki pâdişâh-ı devlete ve şehir-i yâr-ı hazrete yevmen fe-yevmen fâiz ve mütevâsıl olup karen ve dehren külliyât yanlarında hâsıldur. Tezekkür ide. Tâ ol endîşe-i ‘uzvî ki kalb-i pâdişâh ve hâtır-ı şâha gelmişdür ki kimyâ-yı dünyâ ve iksîr-i cümle eşyâdür mütegayyir olmya. Zirâ havâtır-ı mülûk cemâl-i devlet ve çehre-i dîdâr-ı sa’âdet âyîneleridür. Revâ degüldür ki her gubâr-ı tagayyürden mahcûb olup her nîk ü bed gil’inden jenk duta.

BEYT

**Virme mir’ât-ı zamîrüne tagayyürden hicâb
Nîk ü bed jenginden ânı sakla kim budur sevâb**

**Kalbüne kible-nümâ-veş virmegil hiç ıztırâb
Kim sipihri-i cism-i insânîde oldur âfitâb**

HİKÂYET

Melik-şâh-ı Selçûkî zamânında yüzi sulı, kadri ulu, eyü hûlu bir pîre-zen var idi. Bir gün bir köpriden geçdi ki leyl ü nehâr gibi, halkun gelüp gitmesinden binâsınun içi ki taş u helik ile tolmuşdı. Bazı eczâsı perâkende olmuşdı. Nâgâh ol güzer-gâhda bir gûsfendinün ayağı köprü delüklerinün gözlerinden bir kulagina ümîd-i hüner-mendân gibi geçüp ol gözden akan âb-ı tûreye gitdi. Pîre-zen-i miskînün hasîs ü denîlerün ‘ahd ü peymânı gibi hâtırını sınıp hemân ol

³² Yâsin suresi, 65. âyet.

³³ “Hamd, ni’metlerine, kemâliyle hamd edemeyeceğimiz güç yetiremeyeceğimiz Yüce Allah’adır anlmında Arapça cümle

³⁴ “Kötü olan şeyleri beğenmeyen Allah’a hamd eder; ancak O’nun hoşlandığı şeyleri öğür ve hamd ederiz” anlamında Arapça cümle.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

yirde oturdu. Yüz yire sürüp alın âsmâna götürdi. Derd-nâk ü gam-nâk rûy-ı ber-hâk, feryâd idüp aglarken ittifâka tâli'-i hümâyûn ve baht-ı meymûnı müsâ'id olup zemîn-i kuvvet zamân-ı kudret felek-i haşmete güneş-i tal'at ra'd-ı nefir berk-i şemşîr

165/a

Pâdişâh-ı cihân-gîr 'askerleriyle geldi. Bîçâre pîr-zen kalkup dîdelerden yaş döküp dest-i tazarru' ile pâdişâhun 'inân-ı merkebin dutdı ve eyitdi: "-Ey Alparslan oğlu! Bu köprünün başında benüm feryâdum işidüp dâd eyle. Ve illâ yevm-i tûsella i's-serâir ki ne mu'în ü zahîre ne müşîr ü neyyîre vardır. Mahşer-i 'Arasât ki rûz-ı kıyâmetdür. Sırât köprüsi üzerine geldigümüzde dâmenün elümden Salı-virmez. "Pâdişâh:"-Bu hançer-i zârî ile yürekler togradun. Hey hâtun ne vâkı'aya ugradun? Şikâyetün kimdendür?" didi. 'Acûz eyitdi: "-Senün pâdişâhlıgun zamânundaki sâhib-kırân-ı şark u garb ve sipehsâlâr-ı ceng ü harbin revâ mıdır ki 'asker-i mansûrun ve sana mutî' olan re'âyânun 'ubûd idecek yirlerinde rahneler ola? Ve andan gaflet olına. Bu gün ben bir hayvân-ı za'îf ki cism-i nahîfüm ma'âşına yâr-ı dem idi. Nahîller hemîşe hoş-hâl ve hasîsler dâimâ ferhunde-fâl. Ben bî-zer-dûz-ı rûyinem. Oglancıklarım bî-peder yetîm bu rûzgâr-ı zûrgârda hemân ol gününde görmeli idün. Ey hân! Ol hayvânun ayagı kesrinden ben böyle münkesir olmak revâ mıdır?" Melikşâh ol âb-ı refâtâr-bârenün üzerinden bu suhen-i emsâlden gözleri nem-nâk olup kemânleyin tâk-ı pula dönüp iki kat olup büküldi ve müselsel gözyaşların ok gibi yagdırup seyl-âb-ı eşki ruhsârı üzere döküldi. Pes eyitdi:

MISRA'

Erlık eyle âdemlik yiridür ey muhterem

Bu köpri başında Melikşâh'dan hakkun al. Amma âhirete salma ki andağı köpride senün 'itâbun tâziyânesine. Anun tâkati olmayacakdur. Ve ser-i tâziyâne ile işâret itdi. Helâl emvâlden bin 'aded koyun ol 'acûz-ı sâlihiye ihsân itdi ve gitdi. Pîre-zen fârigü'l-bâl bî-melâl pâdişâhun devâm-ı devlet ve sebât-ı 'izzetine meşgûl oldu.

GAZEL

Rây u 'adlile serîr-i 'âlemi server dutar

Taht-u milk-i pâdişâhı sanma bir efser dutar

Âkil isen örgeni-gör pîşe-i dâd u dihiş

Kim bu san'at ehli iki 'âlemi yekser dutar

Halka göster dâimâ ihsân ile lutf u vefâ

Şark u garbı hulk ile bir şâh ser-tâ-ser dutar

Cevri ko olmak dilersen bezmde sâhib-i külâh

Kula ihsân kıl ki şâhî rezmde çâker dutar

Zulmı olan şâhun itmez milk avcında karâr

Yakmak içün saltanat kasrın elde ahker dutar

Şâha vâcibdür re'âyâyâ ri'âyet eylemek

Kim ra'iyyet halkı ile şâhlar leşker dutar

Gûyyâ bir şîr-i nerdür rezmde sultânımız

Ey Za'îfî gerçi rûz-ı bezmde sâgar dutar

Çünkü Melikşâh bî-bekâ ve nâ-pâydar menzilden göçdi. Murg-ı rûhı kafes-i tenden âşiyâne-i sa'âdete uçdı. Ve kârbân-ı emvâtun dükeli fakr-ı küllî berâber olup cây-ı karâr ve sarây-ı bevâra irişdi. 'Âlem-i rû'yâda gördiler. "Ey melik-i 'âdil! Hâlün ne?" diyü sordılar. Eyitdi: "- Eger köpri başında dâd isteyen pîre-zen dest-gîr olmayaydı bî-çâre Melikşâh magbûn olup 'azâbda kalaydı.

BEYT

**Dest-i kahrundan ser-gerdân keşânlar pâymâl
Al elin düşmüşlerün ey taht-ı 'âlem serveri**

**Gerdiş-i eyyâmdan bize bu ma'lûm oldı kim
Kalmadı Nûşirevân ü haşmet-i İskenderî**

TERBİYYET

Pâdişâh-ı 'âlî-mikdâr gerdûn-iktidâr ta'yîb itmeyüp bu hurde-i rengîn ve rîhte-i rîze-i zerrîni büyük söz ise dahı 'uzv-ı kütâhîyi kabûl idüp gûş-ı hûş ile istimâ' buyururlar. Söz budur: Ulu işleri küçüklere virmek ululuk degüldür. Nitekim alçak 'amelleri ulu kişilere virmek dîn-ı himmet-i evlâdandır. "Ebûzer-i cumhûrdan sordılar: Mülûk-ı Sâsân'un zamân-ı zevâl ve evân-ı intikâllari niçün şart oldı? Ya vücûd içlerinde senün gibi feylezof-ı dânâ ve hekîm-i tüvânâ var mıydı? Ulu işleri küçüklere ısmarladıkları niçün bu mertebeye irişdi? Didi:

165/b

MESNEVÎ

**Buyurma ulu iş küçüğe zinhâr
Ki dîlkü hergiz olmaz gürk-i peykâr**

**Ger ide teveccüdden minkâr ü çengîn
Kebûter kılmaya şâhin cengin**

**Bulunmaz reng-i gül-berg-i giyâde
Güneş nûrı mı var rûy-ı sühâde**

REMZ

Ahvâl-i şâhî ve umûr-ı pâdişâhîdeki hâssaten şâh ol işe kendün nefsiyle mübâşeret lâzımdur. Ol nesne hıfz-ı esrârdur ki mülûkun cevâhir-i esrârın muhafazaya tarîk-i sülûk oldur ki buna kendü sandûkçe-yi zamirlerinden gayrı mahzen ve dehânlarından âher bâb u revzen olmya . ve hazînedâr-ı emîn zât-ı nefis-i nefislerine müşfik ve rahîm ve vedûd olup şerîk ve tev'em-i ü vücûdı olmaga kâbil ola.

BEYT

**Gerekmez söyleyesin kimseye râz
Ki sırrun saklar âdem azdur az**

**Senün râzuna senden mahrem olmaz
N'ola buldun ise hâlüne dem-sâz**

FAZÎLET

Allah celle ve 'alâ hazretin şöyle yegâne bil ki bî-nazîr bilmede nazîrün olmaya. Tâ ki Hakk-ı tevhîdi yirine getürmüş olasın. Ve Allah te'âlâ hazretini yegâne bilmek oldur ki bendelerine iki işün birün idesün: 'Adl ya fazl.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

BEYT

**‘Adl oldur kim sarîh-ı Hakka tâbi’ oluben
Hayra hayr u şerre şerrile cezâsın idesin**

**Lîk yavuzlara eylük eyülere her zamân
Eylük itsen Cennet-i Firdevs ü ‘Adne gidesin**

İSÂBET

Eger emîn-i hizmet-i mülûk ve âdâb-ı sîret memlûkîde noksânı yok bendlerden birinde tabîb-i ‘akl-ı dest-i ferâset ile nifâk tamarınınun nabzın ziyâde hareketde görüp mizâcında hadesle temâm ihtilâl fehm eylese anun kam’ u şikestine hükm olunmak gerekdür. Zîrâ kemâlât-ı tahsîlde nüfûs-ı insânı ve husûl-ı isti’ dâd fitrî-yi hayvânı su’ûbet ve gaflet cânibindedür. Amma ekser-i hâlde ıslâh-ı düşmen bezl-i mâl yâhûd havfdan emn virmekile müyesser olur. Her maslahatda mu’temed ve yarar işlerde mu’tekıd kimesnelere ki ehl-i kiyâset sâhib-i fehmi ferâset olalar. Bunun gibilere pâdişahlârın ihtiyaçları artukdur. Kendülere karîb hizmetkâr ve bendeler sınıfından hikâyet olur ki: Pervîz’ün zümre-i eşyâ’ ve güzîde-i etbâ’ından kavî rây u müşkil-küşây bir kimesnesi var idi. Müddet-i medîd ve ‘ahd-i ba’îd idi ki ol hazretün silk-i tertîbinde muntazam idi. Ve ziyâde takarrüb bulup Nihâl-i vücûdı çenâr kâmet çeküp ser-efrâz-ı akrân ve mümtâz-ı yârân olmuş. Şâhun sem’ine irürdiler ki herif gayrlara yüz dutup ‘âtîfet-i şâhîye muhâlefet itmek ve fermân-berdârlık silsilesinin halkasından halkın halâs ve ‘uzlet idüp gitmek ister. Şöyle ki bu haber-i sıdk vâsıl ve bu tedbîr-i keşîde hâsıl ola. Ve bu râz-ı nihânî zuhûra gelüp bu tarîk ile diyârdan dûr olursa ser-firâzân-ı hadem câdde-i tâ’atden kademlerin taşra koyalar ve ‘arz-ı şâhîye dest-i kütâhların dirâz idüp memleket şüst olmaga âgâz ide. Revnak-ı saltanat ve zehâb-ı devlet ana tâbi’ ola. Pervîz-i kurâ hâs-ı dîvân ve a’yân-ı erkân ile bu bâbda müşâvere itdi. Kur’a-yı tedbîri tedvîrden sonra cumhûrun medâr-ı râyı buna dâir ü devr idüp karâr dutdı ki anı muhkem bend ideler. Deverân-ı rûzgârda nefy ü isbâtдан ihtiyâr olunca merkezleyin habsde dura. Çün sabâh oldı. Cihân libâs-ı nârencî giyirüp menkûş-ı turuncıyı kûşe-i şerîfde gûşına dakdı. Kısır-ı taht-ı saltanatda cülûs itdi. Gördiler ki ol şahs resm-i kadîm üzre âsmân-ı rif’at hurşîd-i tal’at bârgâh-ı devlete gelüp akrân u emsâlünden mümtâz sâir zamânda cülûs itdüğü.

166/a

Makamından a’lâ yire varup mahal-i şerîf ve cây-ı latîfde karâr itdi. Kulluk ile mülâzemet zamânında müşâhede itdüğü makâmât ve meşhûd olan kerâmetin mübâlâga ile lisâna getirüp du’â-yı bendegî gösterdi.

BEYT

**Diler m’ola kullar şâhum âzâd
Ki kaddün dikmesidür serv-i şimşâd**

**Olupdur kayd-ı ihsânunla dil-bend
Sana yâr olanı kılmam dahı yâd**

Teşrîf-i hâsıla itisâs bulup cevâhir-i nefâyisden çok mâl ve nukûd-ı sîm ü zer’le kîselerin öyle mâl-â-mâl eyledi ki havsala-yı murg-ı hırsı imtilâ buldı. Ve pîç-i dıraht-ı kîse sâha-yı sarây-ı sîneden bi’l-küllîye kat’ oldı. Vüzerâ-yı hazret halvetde ‘arz idüp didiler ki: “Sûret-i mir’ât-i tedbîr-i şâhî ki gubâr-ı tereddüd, cemâline tagayyîr virmemişdür. Ve envâr-ı mihr-i zâmirleri sehâb-ı şübhe ile hergiz tîrelenmemişdür. Hâlâ bu sûret defter-i müşâvereye muhâlif ve hulf-ı va’de hilâf-ı ‘âde iken ne sebep oldı ki bu cânib tercih olındı? Pâdişâh buyurdu ki: “Devâm-ı devlet ü himmetüm ve sebât-ı ‘izzet ü haşmetüm muhlislerinin sözlerin işitmek ve maslahat-

güzârlarun gördikleri kazıyyede, muktezâlarınca iş itmemek degildir. Belki her çend ki fezâ-yı dil cevânibinde şâhin-i te'emmüli zîr ü bâlâ tayârân ve hümâ-yı tefekkürü evc-i felek-sîne de seyrân itdürdüm. Ol tez-revün ş'ol 'uzvından gayrı her kangı 'uvzına ki bend urdım kayd-ı tahyîre gelmedi. Meger 'uzv-ı şerîf anun lakâbı kalbdür. Pâdişâh-ı memâlik-i cevâhirdür. Andan eşref yirin bulmadum. Ve eylükden muhkem bir kayd dahı görmedüm. Pes anı bu kaydla bend itdüm. Tâ sâir 'uvzı ki hizmetkârlar ve a'vân mesâbesindedürler. Ana tabî'atıyle cümle bend olalar. Ve dahı pulâddan bend bir mahsûs 'uzva uruldukda dendâne-i sûhân ile kat' olunmak mümkindür. Amma bend-i rıfk u kerem dil-i benî-âdemde şöyle muhkem olur ki hergiz sûhân ana kâr eylemez."

BEYT

**Dâmdür eylüge sayd it âdemün gönli kuşun
Eylük it ki olmaz dil-i âdem gibi ra'nâ şikâr**

**Kayd-ı bende vü şikârın açık olsa yolları
Sayd'ı kayd ile bend eyle kaçırma zinhâr**

İŞÂRET

Pâdişâhun 'alem-i 'adli çetr-i âfitâbdan ser-efrâz ve şecere-i tûbîden her ne kadar dırâz ise ve bu devrde Nûşirevânun silsilesi hikâyesi teselsül mes'elesi gibi inkıtâ' ve butlânda oldıysa yine bu mukarrerdür ki etrâf-ı 'âlem ve esnâf-ı benî âdem içinde fi'l-cümle zulm münkat' olmayup harâret-i cevrdan mahrûr olan kimesneler zıll-ı tervîh-i tedbîrde sâyelenmek isterler. Pes gâh u bî-gâh hazrete mülâzım ve âsitâne-i hizmete lâzım olanlar ki fermân-ı şâha bi-kaderi'l-istitâ'e gerdan-itâ'at komışlardur. Gerekdür ki hemîşe hâlleri ve hâtıraları tefahhus olına. Ve efvâh-ı nâsden ba'zı hulkun zamîrlerün dahı tetebbu'ı lâzımdur. Ve bârgâh-ı saltanat-ı 'adelde bir mazlûmdan ref'-i zulm vâki' oldukda Hak celle ve 'alâdan 'azîm tuhfe ve hediye ve gâyet de ulu 'atiyye bilmek vâcibdür. Ve sitemkârlardan zulm, def' ve sitem-dîdelerden ref' olduğu etrâf ü eknâf-ı 'âleme ş'ol kadar münteşir olmak gerekdür ki bu söz zebân-ı mukarrebîn hazretinden nevâhî-i memleketde olan hükkâm ü vülâd-ı vilâyet ve ümerâ ve mülûk-ı memâlik-i ümmete yetişe. Ve bu i'timâd olunmuş kimesnelerün biri birbirinden haber-nüvvâb ü 'ummâl ü mutasarrıfân ve ra'ıyyete ve bi'l-cümle zikr olan vasiyyetün sıyt u sadâ-yı gûş-ı hûş-ı millete vâsıl oldukda kâffe-i enâm hâs u 'avâm me'mûr oldukları emrün 'uhdesinden geleler. Hattâ bu iki vâsıf, dükeli cihânda intişâr bula. Evvelâ pâdişâh-ı 'âdilün 'akidesi pâk ve ehl-i idrâk olmada bî-hemtâ olduğu memâlik-i mahrûsa ehlinde hüveydâ gerek. Tâliyen ekâbir ü asagirün kârların ve cüst ü cû idüp

166/b

Bîçârelerün mühimmâtın ve gam-hârelerün mücmelât ü mufassalatın vücûda getirmegi meleke idine-göresin. Tefahhus idüp bilmek ve kazıyyenün gavırına irmegi hâsıl kılmada mübâlâğa göstereler. Zîrâ pîre-zen-i mazlûmenün nâvek-i tîr-i âhı her seher-gâhı hümâ gibi püşt-i dü-tâ ve püşt-ı 'acz ü kabza-yı cevrdan belâdan küşâd virür. Anun mukâbelesine sîne-hedef kılmaktan-vâcibdür ki-ihtirâz olına. Ki tâ'ife-i ehl-i bagy ve tîg-zen, satve-zen dahı ziyâdedür.

BEYT

**Gerçi esbâb-ı şehensahî müretteb sende var
Lîk gâyetde hazer kıl âh-ı âteş-nâkden**

**Hâturun ister ki senden korka dünyâ begleri
Sen de kork ey şâh-ı 'âlem gird-i gâr-i pâkden**

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

‘AZÎMET

Mühimmât-i ahvâl-i devlet ve mu’azzamât-ı umûr-ı memleket ü millet âsânlıkla el virmez. Ve hâsıl olacak umûr aç ile ve ‘acele ile ele girmez. Amma maslahat-ı umûrîyi ferdâya havâle kılmak, gavgâsuz başı gavgâya bırakmaktır. Zîrâ ki erte vâkî’ olacak mühimmât kendülere erte lâzım oldukda ‘ukde-i mühîm hall olmayup çehre-i maksûd hicâb u ta’assür ve perde-i ta’azzürede mahcûb kalur. Dahı bunun gibi hâle ve bu uslûb üzre olan ‘âdetden nefsi-i şerîfine ihmâl müstevlî olur.

BEYT

**Kâr-sâz-ı cihânsın ‘âlem-gîr
İşi vaktinde kıl budur tedbîr**

**Dostun çek özüne çün şemşîr
Düşmen gibi yabana at çün tîr**

HULK

Allah kullarının hakkında pâdişâh anı buyura ki Allah hazreti, sultân hakkında buyurdu. Tâ ki ahlâk-ı hüsn-i hulk ile tahalluk itmiş ola ki “tahallaku bi-ahlâki’llahi”³⁵ dür. Ve eger râh-ı tahkîkden nazar olinsa “Et-ta’zimü li-emrillahi”³⁶ beyânından garaz geh lafz-ı muhkeme geh bunun me’ânî-i mutavvelesinün ba’zı şerdi rûzgârlarla silk-i te’lif ü tedvîne gelmek olmaz. Mertebe-i sâniyede “Eş-şefkatü ‘alâ halki’llahi”³⁷ ye hasr u kasr olunmuşdur. Anunçündür ki dirler her nesne ki eylük degüldür tâ’at degüldür ve her nesne ki âzâd degüldür, ma’sıyyet degüldür.

BEYT

**Yâre-i mazlûma şefkat merhemiyle kıl ‘ilâc
Olsun olmadıgun ihsâna ‘arz kıl merhamet**

**Bî-sevâbık hıdmetün yogiken Allah lutf idüp
Sana ikrâm eyledi sen dahı eyle mekremet**

ÂDET

Pâdişâhun tab’-ı şerîfi ve hâtır-ı latîfi bisât-ı zemîn mesbût oldukça sürûrda ve münbasit ve neşâtta olup gam-ı rûzgârdan dūr olsun. Eger bir zamân tenâvül-i münkirâta ârzü idüp terâzü-vâr nakd-i meye meyl itseler harâret-i tabi’yyeye teskîn mikdârı hazîndâr olup ‘akl-ı kâmillerine humâr getürmeyeler. Zîrâ hadd-i sekr ‘avâmdan mezmûmdur. Egerçi ki ol şem’e cem’ olup pervâne-vâr yanmaga mûmîlerdür. Fe-keyf ki şâh-ı ‘âlem ve pâdişâh-ı benî-âdem agnâm-ı re’âyâyâ ‘umûmen çoban ve hırâset-i hadem ü haşeme husûsen pâs-bân mânendlerdür. Bu iki nesnenün her birinde uyanık ve ayık olmak lâzımdur. Pes kimde ki ‘akl-ı kâfi var; bilür ki bu iki maslahata sekr münâfidür.

BEYT

**Gelmez cihâna kıymeti güher ‘akl gibi
Olur mı hiç âdeme zîver ‘akl gibi**

Zâyi’ ider mi hûsı olan ‘akl gevherin

³⁵ “Allah’ın ahlâk ile ahlâklanınız” Hadis-i şerif

³⁶ “Hürmet ve saygı ancak Allah’ın emri içindir.” Anlamında Arapça söz.

³⁷ “Şefkat Allahın mahlukatı üzerindedir.” Arapça söz.

Olmaz şehâ çü âdeme hem-ser ‘akl gibi

ÂDÂB

Selâtîn-i cihân-dârân ve melikân-ı şeh-r-i yârân sîretlerine memdûh ve münâsib degüldür ki ehibbâ vü müsâhibleriyle vâdî-i şatranca düşüp lu’b-ı nerd ü şatranca müdâvemet göstereler. Meger eyyâmda pîr ol dahı sehv “İnneme’l-hayatü’ d-dünyâ la’ibün ve lehv”³⁸ Zîrâ ki levh-i kerîmden kelâm-ı kadîm “Tenzile’l-kitâbi’l Azizi’r-Rahîm”³⁹ safhasına sırr-ı ‘azîm üzre nakl olunup tefsîr olunmuşdur ki “Hakîkat-i dünyâ mecâzî-i meslek-i şu’bede bâzîdür.” Pes anun lagv u lehvi ne olacakdur? Sahîh bin Tâhir-ki ‘ulûm-ı hikemîyede mâhirdi. Eydür:”- Şatranç vaz’ iden yüz dürlü san’at derc ve bunca eyyâm-ı nakd-i ‘ömrünü harc ve müddet-i medîd çok renc çeküp temâmet tasnîfünden ferâgat

167/a

itdükden sonra sarây-ı Hinde gitdiler. Anı yâdigâr itdiler. Böyle lu’bet-i garîb ve san’at-ı ‘acîb ki peyk-i ‘aklı ferzîn-i bende-i zende pîl hâtırı kemend bıragup basar u vehm şâhınun hayâl-i ruhun göremez. Ve piyâdegân re’âyâ vü sipâhîlerdür. Ve ferzîn-vâr vüzerâ-yı pîl-süvâr ve ehl-i rây bunca mansûbe ki yüz degül hezârdur. ‘Aklı bularun lu’bına sarf ve re’âyânun ‘umûmen ve husûsen defter-i dâd ü kitâb-ı zulmen harf-be-harf nefsimüzle görmek vâcibdür. Hâlâ bin ‘ukdede birin halle mecâl ve levâzım-ı şâhî-i temâm görebilmek muhâl iken agaçdan düzülmüş şâha ne i’tibâr gerekse ‘âçdan olsun hünkakârım” didi.

Şİ’R

Oynar isen ‘akl şatrançını oyna şeh-r-i yâr
Bend-i ferzîn eyle hasma gösterüp geh gâh ruh

At bırak meydâna sür tedbîr peydâklarımı
Pîl çengîlerle ‘arz it düşmenüne şâh ruh

Hükmi râyun kılşa şatranç-bâz-ı dehrî şâh-mât
Açasın çün ‘adl ile nat’-ı zemînde râh-ruh

LU’B-I NERD

Eger hâtır-ı Enver-i sultânîye kamer’ü’l-kamer ma’nîsiyle nûrânî olup nerd oynamaga meyil ve lu’b-ı rûşene küşâd-ı dil buyurup bisât-ı meliklerinün çâr fâsıla-yı fusûlünde şeş-cihât-ı buyût-ı evkât-ı vusûlünde şeşder mehâret mühresin devr ve sehâb-ı bâr eyleyen bezle küşâd vireler. Tâ ki emirde “Ev bi hadsiküm marazü’l-mehâlik”⁴⁰ kavülleri fi’le gele ve her hâlde dest-i bürd-â-bürd nusret anun oldıgün hâzırân-ı kazâ şâhid olup imzâ ideler.

BEYT

Müşkil olur gerçi lu’b-ı nerd-i şâhî bî-hilâf
Lîk bu mansûbe hallinde budur eshell tarîk

Hokka-yı dil taş-keş-i ‘arsa memâlik mühre ‘adl
Bez-i Dâvud ka’beteyn insâf u tevfik-i refik

‘Akl u tedbîr ü zekâ ehli olup hem ehl-i rây
bu vasuflu ola hem bir ehl-i dil yâr-ı sâdik

³⁸ Hadîd suresi 20.; Muhammed suresi 36. âyet

³⁹ Zümre suresi 1. Câsiye suresi 2. Ahkaf suresi 2. Mü’min suresi 2. âyet

⁴⁰ “Tedavi yöntemini bulursan hastalıktan kurtulursun.” Arapça cümle.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

ŞİKÂR

Ş'ol lu'b ve lehiv ki menâkıb-ı saltanata münâfi olmaya şikârdür. Zîrâ ol bir mizâhdür ki derûnunda mizâc-ı hakâyık-ı mu'ayyen ve bir mizâcdür ki bîrûnunda mizâh-ı dekâyık-ı mübeyyendür. Hayvânât-ı vahşî sûtürk ü yahşîdür. Püšte ve yâbânlarda sahrâ ve meydânlarda alay alay tabî'at-ı behimiyyet hükmiyle kühistânda seyrân iderken pâdişâh u sipâh meydân-ı şikâr-gâhda piyâde vü süvâr bir leşker-i üstüvâr cem' olup nahçîrân her cânibden ıztrâb ve harekete geldükde sayyâdların bu tâ'ife ile mu'âmesi mânend-i kâr-zârdür. Meselâ zamân-ı muhârebede tertîb ve takdîm ve te'hîr ve re'âyeti ve te'ennî ve te'cîl sûretinün nihâyeti ve saydı ne zamânda sürmek, hatâ itmeyüp vaktin görmek, bi'aynihi cem'iyet-i leşkeri ârâste kılmak sıfatıdır ki düşmene ne hâlde kemîn açmak ve kemân çeküp ne zamânda çatmak ve ok atmak gerekdür. Şübhe yoktur ki ata binüp silâh oynatmaga dahı idmândur. Ve merdâne rûz-ı meydânda bahâdur cevalân itmege temâm vesîledür.

BEYT

**Ata bin meydâna gir kuşan hamâ'il-vâr seyf
Var yüri merdâne merdân ile eyle kâr-zâr**

**Elüne bir merd-i cengî girmez ise bâri gel
Gâh gâh ata binüp sahrâda sayd eyle şikâr**

**Sayda meşgûl ol velî çekme ra'iyetden elün
Ehl-i hâcet muntazırdur eşigünde şehr-i yâr**

Ve şikârın bir nev'i dahı odur ki tabakât-ı hevâyetîde murgân-ı tayârândan ba'zı sınıf olur ki çengâl ü minkârı hançer-i nâ-hündur. Su'ûd ve nüzûlda mânend-i âteş ü ragd dırâz-bâlâ bir ser-i dıraht-ı bülend ve kule-i cibâl-i semâ peyvende olan âşiyâna ve evkârlarından hayli "illallah" getirüp makâmın yine varmadan me'yûs kılup mahbes-i âdemîde mahbûs kılup benî-nev'-i beşere me'nûs iderler ve mülâyim olsun diyü.

167/b

Biri birinden müfârat virüp çeşm-i cihân-bîn dikerler ki cihânı seyrân ve nigerân itmeye. Ve iki pâyına ben dururlar ki uçup gitmeye. Hevâsın ref' ve hevesin def' itmek için sofiyâne kafes-i riyâzet ve hücre-i tenhâ vü halvetde niçe eyyâm susuz ve gicelerde uyhusuz dutarlar. Ölmecek kadar ta'âm ve hasta olmayacaklayın menâmda korlar. Şuna degin ki nihâdından vahşet zâil ve insâna mâil olup dimâgından hevâ-yı ta'allukât ref' ola. Ve kuvvet-i kasrı ile hareket-i tabî'iden men'iderler. Erbâb-ı riyâzet-sıfât ve ashâb-ı tullâb-ı ma'rifet gibi âşiyânesine ta'allümâtına kat' idüp fere-i ferruhundan mücerred ve yârânından müfrez ü müfred kılurlar. Ve nîk ü bed hemân bir mu'ayyen kimseden her zamân gösterürler. Mikdâr-ı fevt-i lâ-yemûd yidürürler, içürürler. Bir bâzû kuvvet elinden uçururlar. Bir makâmdan makâm-ı âhire gâh gâh göçürürler. Dâim der-pençe giderler. Biri geldüğü işâret iderler. Pes üstâd-ı edîb ü tertîb ve bâb-ı ta'limde temâm ihtimâm ü 'inâyet gösterüp gözlerin açar gösterür. Cihânı niçe uçurma ile yidürür. Anı temâm cibillî-yi vahşî ve benî-âdemden haşyeti zâil oldukda görür, ger hünerde fâik yârân-ı cinsine muvâfık oldıysa dest-i pâdişâha varmaga lâyıq görölüp bâl ü perin yurlar eski börkin giderüp başına yeniden üsküf-i zerrîn ururlar. 'Arûs ve terfî' idüp bâller dakarlar. Pâyine halhallü zîbâ ve şengül-i latîf zengüllerle kabâ-puş ve külehdâr iderler. Erbâb-ı 'ukûl ve ashâb-ı ehl-i zekâ-yı makbûl sıfâtıyla mevsûf olup şikâr-bâzlık ile ma'rûf olur. Başına âzâd iken pây-bend her emr-i hudâvende muti' ve münkâd olurlar.

Ehl-i hüner olduklarıyçün pâdişâhlar sarâyılarında parendelere külâh u hulle virüp dârendeleri altın tavr u zer bâfet çulla dutarlar. Pes 'akl-i idrâk ü fehm-i çâlâk bunı idrâk ider

ki bu gayret-i ‘azîmet ve temâşâ-yı ‘acîbet kâr-ı bâzî degüldür. Ve gerçi mahal-i nigâr-bârıdır. İmdi bu asel hayvân-ı za’îf ki bunca vasf-ı şerîfi vardır. Bu kadar ulu hünerler gösteren nesneye ‘âkil lagv ü ‘abesdür, dinmez. Amma ol nesne ki hezl ü mizâha müte’allıkdür. Tab’-ı selîm ve hiss-i müstâkim şâhidân-ı ‘âdil nedür ki cihânda bunun gibi ferruh teferrüc olmasa ki sayyâdların fermânıyla kelb-i mu’allem kule-i kûh-ı bülenden bir saydı sürüp tünd-sûret bâha ârzû-mend ‘âşık-ı müstemend gibi ol miskîn agrayup feryâdına mukayyed olmayup sayd iderler. Yâhûd bir bâd-ı refâtârın ardınca bir pars-ı şikârı bâl ü per açar. Gûyâ ki murgdur. Uçar. Bu tarîk-i şâri’ada ya bir sahrâ-yı vâsi’de bir latîf nigâra mûmâsil ma’sûk şemâil-i âhûnun sürinine girüp yâ hû dir.

BEYT

**Uzadup şâh-ı tîgi gibi boynın
İderdi tîr-i gamze hamra oynın**

Yâhûd sayyâdlar irâde elinde hümâ-pervâz safder-âgâz toganların salup kebûter mikdâr şâhin-i tayyâr per ü bâl kuvvetiyle fi’l-hâl ş’ol kadar hevâyâ ider ki su’vedeki sa’ve kadar görünür, ya mürûr, çü çarh-ı gaddâr çengâl ü minkâr zahmıyla şütür-hey’et fîl-heybet turnayı bir anda makarr-ı felek-i kamerden süre süre indirür yere.

TEMMET

RİSÂLE-İ Gülşen-i Mülûk “an yed-i men sannafaha ve ellefeha ve harrereha ve hüve az’afu’l-‘ibâdi Pir Muhammed bin Evrenos bin Nûreddîn bin Fâris. Eş-şehr-i bi’z-Za’îfi el-müderrişü’r-Rûmîyü’l-ma’denî. Fi yevmi’l-erba’â’i vakti’z-zuhur fi rabi’ ‘aşere min Rebi’u’l-evvel min şuhûri. Sene isneyn ve sittîn ve tis’a mi’e min hicreti’n-nebevviyyeti salla’llahü ‘alâ seyyidinâ Muhammedin ve ‘alâ cemâ’i’l-enbiyâ’i ve’l-mürselîn. Fi şehri’l-Kostantiniyye.

SÖZLÛK

A

- ‘acez : çok âciz ve kudretsiz.
‘âç : fildişi, bağa.
‘âde: âdet.
‘Âdetullah: Allah töresi.
‘âdiyet: âdilik, aşağılık, bayağılık.
‘adl: doğruluk.
âferîde: yaratılmış, mahluk, yaratık.
âgâz: başlama.
agnâm: koyunlar.
agrâz: maksatlar, niyetler.
ahad : kişi, kimse, ferd.
âher : başka, diğer, gayrı.
ahker : ateş kuru.
ahter : yıldız.
akdem : ilk önce, önceki daha önceki.
akvâl : kaviller, sözler.
âlâm : kederler, acılar, sızılar.
‘ale’-d-devâm : dâimî surette, boyuna, sürekli olarak.
‘ale’-l-fevr : derhal, birden.
‘ale’-l-ıtlâk : umûmiyetle, genellikle, mutlaka.
‘amele : işçi, ırgat.
ârâste : bezenmiş, süslenmiş.
ashâb : sâhipler, mâlik ve mutasarrıf olanlar.
âsitâne : payitaht, merkez, eşik, büyük tekke.
‘atâyâ: hediyeler, armağanlar, bahşişler.
‘atıfet : karşılık beklemeden gösterilen sevgi.
‘atiyye : hediye, bahşiş.
a’vân : hizmet edenler, yardımcıları.
‘avâriz : kazâlar, belâlar, arızalar.
‘avnü’-z-zü’efâ: zayıfların yardımcısı.
‘ayân-ı devlet: bir devletin ileri gelenleri .
âzmây: denenmiş, sınanmış olma.

B

- bagy: ileri gitme, azgınlık, serkeşlik.
bâha: açık meydan, alan.
bahşîş: bağış olarak verilen şey, hediye.
ba’id :uzak, irak.
bâl: kanat, kol.
bârgâh: girmek için izin alınan yer, dîvân, çadır.
bast: yayma, açma, uzun uzadıya anlatma.
bedâyi’: eşi, benzeri olmayan güzel, mükemmel ve yeni şeyler.
beliyyât: felâketler, kederler, tasalar, gamlar.
bende: kul, köle.
bendegân: pâdişah hizmetinde olanlar, kullar, köleler.

bendeğî: kulluk, kölelik, köleye âit.
ber ü mend: taze, verimli, faydalı, nasipli, isteğine ulaşan.
ber-zemîn: yerde.
bes: yeter, yetişir, çok.
besât: düz yer.
bevâr: yok olma, mahvolma.
bezl-i mâl: bol bol verme, saçma.
bî-kaderî'l-istitâ': kudret, gücü nispetince.
bî-kem ü kâst: eksiksiz, tam olarak, tam.
bi külliye: hepsiyle, hepsi için.
bisât: kilim, minder, keçe.
bugât: haksızlık edenler, âsiler.
bukâlemun: bulunduğu yere göre renk alan hayvan.
bülend: yüksek, yüce.
bürka': kadınların örtündükleri örtü, peçe.
büzürgüvâr: büyük, ulu, saygıdeğer kimse.

C

cârî: akan, geçen, yürüyen.
câzim: karar veren, kesip atan.
cebîn: korkak, yüreksiz, alçak, alın.
celiye: büyüklük, ululuk.
celle: "yüce ve aziz olan" mânâsında duâ sözü.
cerîde: zabıt-nâme, tutanak, süvâri kolu.
cevelân: dolaşma, gezinti.
cevrî: haksızlık, zulümle ilgili.
cibillî: yaradılıştaki olan.
cihân-dârî: hükümdarlık, padişahlık.
cûd: cömertlik, el açıklığı.

Ç

çâker: kul, köle, câriye.
çegâne: bir çeşit çalpara, çengi tefçiği.
çend: birkaç.
çetr-i âfitâb: güneş ışığı.
çevgân: cirit oyununda atlıların birbirlerine attıkları değnek, ucu eğri değnek
çünân: öyle, böyle.

D

dâiye: içten gelen bir duyguyu teşvik edici hal.
dârü'l-na'ime: nimetler evi, cennet.
defâin: defîneler.
dem-sâz: arkadaş, dost, sırdaş.
dendâne: diş tanesi, tarak, testere gibi şeylerin dişi.
derecât: basamaklar, dereceler, rütbeler.
der-pîş: en önde, göz önünde bulunan.
derrâk: çabuk anlayan, anlayışlı.
dest-bürd: kuvvet, üstünlük, zafer.
dest-gîr: elinde tutan, yardımcı.
dîbâ: renkli dokuma motiflerle süslü, lüks bir çeşit ipek kumaş.
dîdâr: yüz, çehre.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

dilârâ: gönlü süsleyen.
dil-dâr: birinin gönlünü almış, sevgili.
dilîr: yürekli, cesur, yiğit.
dil-keş: gönül çeken.
dûr: uzak.
dü-tâ: iki kat, eğrilmiş, bükülmüş, kamburu çıkmış.
dükeli: hep, hepsi, tamamı.

E

ecma'in: hepsi, cümlesi.
efdâl: fazlalar, ihsânlar, lütuflar.
efrûz: şule, parıltı.
efser: tâc.
efvâh: ağızlar, ağza benzeyen her türlü delikler.
ehibbâ: dostlar tanıdıklar.
eknâf: canipler, yanlar, nahiyeler, sığınılacak yerler.
elyâk: lâyık, yakışır.
emn: eminlik, korkusuzluk, rahatlık.
emvâl: mülkler, para ile alınan şeyler.
enâm: halk, insanlar.
enâmil: parmak uçları.
envâr: ışıklar, parlaklıklar.
erkân-ı saltanat: saltanatın ileri gelenleri.
esbâb: vasıtalar, lâzımlar.
eshel: daha, pek (kolay), kestirme, çıkar yol.
etbâ': hizmetçiler, uşaklar.
evân: vakit, zaman, çağ.
evc-i hevâ: havanın üstü, en yüksek tabakası.
evkâr: kuş yuvaları.
evsat: bir şeyin ortası.
eyâdî: eller.

F

fahr-i kâinât: Hz. Muhammed.
fârigu'l-bâl: başı dinç, rahat.
fart: aşırı, aşkın.
fâsıla-yı fusûl: arada geçen boşluk.
fass: yüzük taşı.
fazele: faziletli.
fazl: fazlalık, üstünlük, faziletli, lütuf.
fe-keyf: "nasıl" mânâsında eski bir tâbir.
ferâset: anlayış.
ferhân: sevinçli, neşeli.
ferh-i ferruh: çok uğurlu.
ferhûnde-fâl: mübârek, kutlu, uğurlu.
ferikeyn: iki askerî fırka, iki taraf.
ferkadân: büyük ayı denen yıldız kümesinin en parlak iki yıldızının ortak adı.
femân-berdâr: fermana uyan.
ferrâş-hâne: hizmetçi odası.
ferruh: uğurlu, kutlu.
ferş: döşeme, yayma.

ferzîn: satranç oyununda şahın müşaviri, vezir.
fi'l-âhırîn: sonunda.
fi'l-cümle: sonunda, nihâyetinde.
firâvân: çok bol, aşırı, fazla.
firîfte: aldatılmış, kandırılmış, aldanmış.
füzelâ: fâzıllar, fazîletliler.

G

gâh u bî-gâh: vakitli vakitsiz.
gamz: göz kırpma, münâfıklık etme.
gavr: esas, hakikat.
gencîne: hazine.
gerden: boyun.
gerdiş: dönüş, dolaşma.
gerdûn: dönen dünyâ, felek.
gil: balçık, su ile ıslanmış toprak.
girân-mâye: hünerli, zengin.
gird-i gâr: yuvarlak, değirmi.
gufrân: affetme, merhamet etme.
gûş: kulak, işitme, dinleme.
güriht: kaçmış, kaçkın.
gûsfend: koyun.
gün â gün: türlü, çeşit.

H

habâset: kötülük, alçaklık.
haclet: utanma, şaşırma.
hakîm: her şeye hükmeden Allah.
hakîr: aşağılık, aşağı.
halâs: kurtulmak, kurtuluş.
hallâil: çözen, çare bulan.
hallâk: halk eden Allah.
hamül: tahammüllü, sabırlı, dayanıklı.
hârâ: pek katı, taş mermer.
harc: sarf, gider, bir iş için kullanılan madde.
hargâh: büyük çadır, otak.
haridâr: satın alıcı.
haris: hırslı, tamahkâr.
haseb: baba tarafından gelen şeref.
hasen: güzel.
hasenât: iyilikler.
hasr u kasr: sıkıştırma, kısaltma vakfetme.
hasetten: özellikle, hususî olarak.
haste-dil: gönlü hasta olan âşık.
hasudânî: kıskançlık, çekemezlik.
haşem: hademe, hizmetçi.
haşyet: korku, korkmak.
havâyic: ihtiyâçlar, lüzumlar, lüzumlu şeyler.
havsala: anlayış, akıl, zihin.
hayrât: sevap kazanmak için yapılan hayırlı işler.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

hazâyin: hazineler.

hemâna: sanki, gûyâ, tamam, aynen, tıpkı.

hemer: at.

hemîn: bu bile, tıpkı bu, çok.

hemîşe: her zaman, devamlı.

hırâset: bekleme, koruma.

hired-mend: akıllı, anlayışlı.

hısâl: huylar, tabiatlar, ahlâklar.

hıyâm: çadırlar.

hiffet: hafiflik, hoppalık.

hil'at: padişah veya vezir tarafından takdîr edilen beğenilen kimseye verilen süslü elbise kaftan.

hilm: yumuşaklık, yavaşlık.

hod: kendi, bizzat.

hor: ehemmiyetsiz, âdî.

huceste: uğurlu, hayırlı.

hulf: verdiği sözü tutmama, üzerinde durmama.

humâr: içkiden sonraki baş ağrısı sersemlik.

husûl: üreme, türeme.

hûş: akıl.

Hudâ: Allah.

hüdâ: doğru yolu gösterme.

hüdhüd: ibibik.

hümâyûn: padişaha ait, mübarek, kutlu.

hüner-ver: hünerli, mârifetli.

hüveydâ: açık, belli.

İ

ibkâ: bâkî, devamlı, sürekli kılma.

icrâ: akıtma, akma, yapma.

ihlâs: hâlis, temiz, doğru.

ikdâm: gayret ve sebatla çalışma.

imtilâ: dolgunluk.

imtisâl: gerekeni yapma, alınan emre boyun eğme.

‘inân: dizgin.

‘inân-ı licâm: hayvan ağzına vurulan gem.

‘inâyet: yardım, iyilik.

inkıyâd: boyun eğme.

i'râz: yüz çevirme, çekinme, sakınma.

irtikâb: rüşvet yeme, kötü iş işleme.

iştigâl: meşgul olma.

ittihâz: edinme, kabul etme, itibâr etme, kullanma, düşünme.

‘iyâd: sığınmak.

‘izzet: değer, yücelik, kuvvet.

K

kabâ-yı teng: dar elbise.

kâffe: hep, bütün.

kâfûrî: kâfûrdan yapılma.

kalîl: az, çok olmayan.

kam’: vurup devirme.

kamerü'l-kamer: parlak.
kâm-kâr: isteğine ulaşmış, mutlu.
kâr-sâz: becerikli.
kâr-zâr: cenk, kavga, savaş.
kâsır: kısa.
kavâid: kâideler, usuller.
kavânîn: kanunlar.
kazâyâ: kaziyeler.
kebâde: tâlim yayı.
kebâyir: büyük günahlar.
kebk: keklik.
ke'enne: sanki, gûyâ, gibi, benzer.
kelâl: yorgunluk, bıkkınlık.
kemîn: çok az, pek küçük.
kesir: çok, bol.
kevn ü mekân: varlık, kâinat.
kılâde: gerdanlık, akarsu.
kilk: kamyş kalem.
kîne: gizli düşmanlık.
ksrâ: eski İran hükümdârlarına verilen unvan.
kiyâh: ot.
kiyâset: uyanıklılık, anlayışlılık.
kulel: dağ tepeleri.
kullâb: çengel, kanca.
kur'a: ad çekme.
künân: -yaparak, -ederek, -yapan, -eden.
küşâ: açan, açıcı.
küşâd: açma, açılma, açılış.

L

lâbud: lâzım, gerekli.
lafz-ı muhkem: kuvvetli, kesin söz.
la'l: kırmızı ve değerli bir süs taşı
lem-yezel: bâkî kalıcı, Allah.
leşker: asker.
lu'b: oyun, eğlence.
lü'lü: inci.

M

ma'bûd-ı bi'l-hakk: ibâdete lâyık olan, Allah.
magbûn: aldanmış.
mahmided: şükür, hamd.
mahrûr: hararet, hararetlenmek.
makarr: karar edilen, durulan yer, ocak, pâyitaht.
makrûn: yakın.
maktû': kat' olunmuş, kesilmiş.
mâl-â-mâl: dolu, dopdolu.
mânend: eş, benzer.
mansıb: asıl merci.
mansûb: tâyin edilmiş, dikilmiş.
masûn: korunan, korunmuş.
maşşâta: gelin süsleyen kadın.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

- mâyî:** akan, akıcı.
me'ânî: mânâlar.
me'âric: çıkacak yerler, merdiven.
mepsût: döşenmiş, serilmiş.
mezcûm: kestirip atılmış, kesilmiş.
medâr: dönecek yer, dâire tarzında yol.
medâyah: medhiyeler.
mekâdir: kudretler, kuvvetler.
mekârim: kerem, eli açıklar, iyi ahlâklar.
mekes: sinek, bal arısı.
mekremet: kerem, cömertlik, saygı.
melah: çekirge.
melik: padişah, hakan, hükümdâr.
memâlik-i mahrûsa: Osmanlı ülkesi.
memdûh: öğülmüş, medhedilmiş.
mevlûkî: kulluk, kölelik.
menâm: uyku.
menkûş: nakşolunmuş, işlenmiş, nakışlı.
men'us: alışılmış, alışıklık, ünsiyet olunmuş.
menzilet: derece, rütbe, pâyeye.
mergûb: rağbet edilmiş, beğenilmiş.
mersûm: resm olunmuş, adı geçmiş.
mesâbe: derece, rütbe, mevki.
meşhûd: gözle görülmüş, görülen.
mevâhib: ihsanlar eylemek.
mevcûd-ı mutlak: Allah'ın sıfatlarından biri.
mevdûd: sevilmiş.
mevedded: sevme sevgi.
mevfûre: çoğaltılmış, çok bol.
mezmûm: beğenilmemiş, ayıp.
mevsuk: vesikaya dayanan, sağlam inanılır.
mezîd: artma, büyüme, çoğalma.
milk: birinin tasarrufu altında bulunan şey.
mîvedâr: meyveli, yemişli, yemiş veren şey.
mu'âf: affolunmuş, bağışlanmış, ayrı tutulmuş.
mu'attal: bırakılmış, kullanılmaz.
mu'âvenet: yardım, yardım etme, yardımcılık.
mufassalât: tafsilatlar, uzun uzadıya anlatılanlar.
muhaddede: sınırı çizilmiş, sınırlanmış.
muhaddere: kapalı, örtülü, namuslu kadın, Müslüman kadınlar.
muhâlatat: karışmalar, güzel anlaşmalar.
muharrif: tahrif eden, bozan.
muhît: etrafını çeviren, kuşatan.
mukaddem: takdim edilen, sunulan, değerli, üstün, önce gelen.
mukarrer: kararlaşmış, sağlam, anlatılmış.
mukarrîn: takrîn eden, birlikte bulunduran.
musarrah: açık söylenmiş, anlatılmış.
mustakîm: doğru, düz, dik.
mutavvele: sürüncemede bırakma, işi uzatma.
mu'tekîd: itikad eden, inanan.

- mu'temedîn** 'aleyh: itimad olunan, güvenilen kimse.
mutî': itaat eden.
muttali': öğrenmiş, haber almış, haberli, bilgili.
muzâheret: arkalama, yardım etme, koruma.
muzârebe: döğüşmek, kavga etmek.
muzâyaka: sıkıntı, darlık, parasızlık, yokluk.
muzır: zararlı, zarar veren.
mûrçe: küçük karınca.
mübeyyen: açıkça söylenmiş, açıklayan, söyleyen .
mücmelât: icmâl olunmuş, kısa ve az sözle anlatılmış.
müddet-i medîd: uzun zaman.
müfârakat: ayrılma, uzaklaşma.
mühmel: ihmâl edilmiş, bırakılmış.
mükerrem: muhterem, aziz, saygıdeğer.
mülâbeset: birbirine benzeyen iki şeyin ayırt edilmeyerek karıştırılması, münâsebet yakınlık.
mülevven: renkli, rengârenk boyalı, boyanmış.
mülk: taşınmaz, gelir getiren mal, ülke.
mülûk: hükümdârlar.
münâfa't: menfaat görmek
münâfi: zıt, aykırı.
münbasıt: yayılan, açılan, genişleyen, şen, gönlü açık.
mün'îm: nimet veren, yedirip içiren Allah.
münkâd: inkıyâd eden, boyun eğen.
münkat': kesilen, kesilmiş, kesik.
münkesirü'l-bâl: kanadı kırık.
münkirât: inkâr edenler, kabul etmeyenler.
müsellem: teslim edilmiş, verilmiş, doğruluğu kabul edilmiş.
müselmel: zincirleme, ardı ardına.
müstehâb: sevilen, beğenilen, farz ve vâcipten başka olarak sevaptan ileri gitmek için yapılan iş.
müstelzim: gerektiren, gereken.
müsmere: yemişli, yemiş veren, faydalı.
müstemend: derli, gamlı.
müstetâb: hoş, güzel bulunan.
müstevlî: istilâ eden, ele geçiren, yayılan, idaresi altında bulunduran.
müşârün-'ileyh: kendisine işâret olunan, adı geçen, adı anılan.
müşîr: emir ve işâret eden, mareşal.
mütâba'at: birine tâbi olma, arkasından gitme, uyma.
müte'âl: yüksek, yüce.
mütedeyyin: dîne bağlı, borç edilen, borçlanılan.
mütefennin: teknik bilgi sahibi.
mütegayyır: bozuk, değışmiş.
mütenâhî. nihâyet bulan, biten, sona eren.
müttekâ: dayanılacak yer şey.
müyesser: kolayı bulunup yapılan, kolay gelen.
müzeyyen: süslenmiş, süslü.

N

- nahîf**: zayıf.
naçirân: av yerleri.
nâle-güdâz: acı acı inleme.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

nat': sofrâ bezi, meşinden yapılan döşek.
nâtüvân: kuvvetsiz, güçsüz.
nebîle: yüksek meziyetli, onurlu.
nefy: bir şeyi bir yerden sürme.
nekbet: tâlihsizlik, düşkünlük.
nerd: tavla, tavla oyunu.
nevâ: ses, sedâ, âhenk, nâme.
nevâhî: yanlar, taraflar, nahiye.
neyyîr: nurlu, parlak.
nigâr: resim, resim gibi güzel sevgili.
nigerân: bakıcı, bakmakta olan.
ni'met: iyilik, lütuf, yiyecek içecek, mutluluk.
nişîmen: oturacak yer.
-nişîn: oturan, oturmuş.
nu'ût: medhedilerek anlatılan şeyler, vasıflandırmalar.
nüvvâb: nâibler.

P

pâsubân: gece bekçisi.
pâyâ: son, sonuç.
penâh: sığınma, sığınacak yer.
pervâz: uçma, uçuş, uçucu.
perveriş: besleyiş, yetiştirme, terbiye gören.
pes: sonra, öyle ise, şimdi.
pesend: beğenme, seçme.
pest: alçak, aşağılık.
peydâk: (satrançta) piyâde.
peyvend: ulaşma, varma, bağ, ilgi.
pîrân: ihtiyarlar, ulular, erenler.
pîrâste: tertiplenmiş, süslenmiş.
pîrâye: süs, ziynet.
pîre-zen: kocakarı.
pîrûz: kutlu, hayırlı.
pîşe: san'at, meslek, âdet, alışkanlık.
pîş-keş: hediye, armağan.
pulâd: çelik.
pûşîde: örtülmüş, örtülü, gizli.
püşt: arka, sırt.
püşte: yığın, tepe.

R

râcih: değerinden üstün, önce.
ra'd: gök gürlemesi.
ragd: genişlik, kolaylık, geçim kolaylığı.
rahîm: rahm edici, Allah.
rahne: yarık yırtık zarar.
ra'iyet: bir hükümdar idaresi altında bulunan halk.
râst: doğru.
râstî: doğruluk, gerçeklik.

rathb: tâze, yeşil, yaş, mülâyim.
ra'ûf: merhamet, esirgeme.
rây: fikir, rey, oy.
re'âyâ: bütün halk.
refî': yüksek, yüce.
resen: ip, urgan, halat.
reşehât: sızıntılar, damlalar.
riyâh: kavga, savaş.
rezzâk: rızık veren Allah.
riccel-i cerâd: çekirge ayağı.
rıfk: yumuşaklık, yavaşlık, tatlılık.
ri'âyet: gözetme, sayma, saygı.
rif'at: yüksek, yüce.
rûbâh: hilekâr, kurnaz.
ru'ât: çobanlar.
rub'-ı meskûn: dünyanın kara olan dörtte bir kısmı.
rummânî: nar kırmızı.
rüsûm: vergiler, usul, merâsim.
rûtbe: sıra, derece, rütbe.

S

salâvât: Hz. Muhammed'e edilen duâlar.
sâlik: bir yola giden, giren.
sarîh: açık, belli.
satve-zen: sıçrayıp vurma.
savâb: doğruluk, dürüstlük.
sa've: kuş.
seb'e: yedi (7)
sebük-bâr: yükü hafif eşyası az olan.
sebze-zâr: yeşillik, çayırılık.
sefîne: gemi, vapur.
sehere: büyüleyici, te'sir edici, güzel.
sehî-i bâlâ: düz ve uzun.
sehm-nâk: korkunç, korkulu.
sekaleyn: insan ve cin.
sekâmet: bozukluk, sakatlık.
sekîne: oturacak yüksek yer.
sekr: sarhoşluk.
sel: sıyırma, çekme, çıkarma.
selâtin: sultanlar.
selb: kapma, zorla alma, inkâr etme.
selem: "selâmete erdirdin." mânâsında bir duâ sözü.
selsebil: tatlı, hafif su.
semend: çevik ve güzel at.
semere: meyve, yemiş.
ser-efrâz: başını yukarı kaldıran.
ser-gerdân: başı dönen, sersem.
serîr: yatacak yer.
sevâbık: geçmiş şeyler.
sevk: ileri sürme, yollama, gönderme.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

seyyid-i kâinât: kâinâtın efendisi Hz. Muhammed.
sıyât u sadâ: gürültülü ses.
silk: sıra, dizi, yol, meslek.
simurg: anka kuşu, masal kuşu.
sipâh: asker, ordu.
sipâs: şükretme, duâ.
sipehsâlâr: askerlerin en büyüğü.
sipîhr: gökyüzü, tâlih.
sirâc: ışık, kandil, mum.
sîret: bir kimsenin içi, ahlâkı, hâl tercemesi.
su'ûbet: güçlük, zorluk.
su'ûd: yukarı çıkma, yükselme.
südde: kapı, eşik, vücuttaki tutkunluk.
sühâ: büyükayı yıldız kümesinin en küçük yıldızı.
sulb: omurga kemiği, bel kemiği.
sülûk: bir yola girme, yol tutma.
sürûr: sevinç, sevinme.
sütûde: övülmüş, övülmeye değer.

Ş

şâhin-şâh: şahlar şâhı, en büyük pâdişâh.
şâkir: şükreden.
şâri'e: cadde, yol.
şatranç: satranç.
şevket: büyüklük, heybet.
şikâk: uyuşmazlık anlaşmazlık.
şikence: işkence.
şugl: uğraşacak şeyler, dert, gâile.
şüst: yıkama.

T

ta'allümât: öğrenme, öğrenilme.
ta'assür: güçleşme, güç olma.
ta'ayyünât: meydâna çıkmalar, belli olmalar.
ta'azzür: özür bildirme.
tâb: güç, kuvvet, tâkat, parlaklık.
tab': tabiat, huy.
tabakât: tabakalar.
tagayyür: değişme, başkalaşma, bozulma.
tagyîr: değiştirme, bozma.
tahyîr: iki şey arasından birini seçmeyi teklif etme.
takarrüb: yaklaşma yanaşma.
taksîr: kusur etme.
tarî: tâze, terâvetli.
te'dîb: terbiye etme.
tedvîn: kitap şekline getirme.
tedvîr: çevirme, döndürme.
te'emmül: etraflıca düşünme.
tefâvüt: iki şeyin birbirinden farklı olması.
teferrüc: açılma, ferahlama, gezinti.
terkîm: saygı gösterme, ululama.

telhîs: özetleme.
tenâvül: alıp verme.
termîm: tâmir etme.
tervîh: koku verme kokulandırma.
tetebbu': tabiatlenme.
tevakku': ümit verme.
tev'em: ikiz, benzer.
teysîr: kolaylaştırma.
tezekkür: hâtıra getirme, hatırlama, bir mes'ele konuşulma.
tez-rev: çabuk yürüyüşlü.
tîre: kara, bulanık.
tîz-tâz: hızlı koşan.
tuhfe: hediye.
tûnî: alçak, rezil.
tünd: şiddetli haşin

U

'ubûd: kulluk, kölelik, aşırı bağlılık.
'udûl: sapma, geri dönme, adalet sahibi olanlar.
'uhde: birinin üzerinde bulunan iş, söz verme.
'uhuvvet: kardeşlik.
'ukde: düğüm.
'ulûm-ı hikemiyye: ahlâk ve eşyâ hakikatini mevzû eden ilimler.
'ulûmî: ilimlere ait.
'ummâl: idâre memurları, valiler.
'unf: şiddet, sertlik.
'urûc: yükselme.
'uzemâ: büyüklük.
'uzlet: bir yana çekilip kendi kendine yaşama.

Ü

üstüvâr: sağlam, dayanıklı, güvenilir.

V

vahîd: yalnızlık, tek.
vâhid: eşi benzeri olmayan tek, bir Allah.
vâki': vuku bulan, rastlayan.
vaz': koyma, konulma.
veche: yüz, taraf, semt.
vedûd: çok muhabbetli, şefkatli (Allah'ın sıfatlarından)
vesâk: bağ, anlaşma.
vusûl: ulaşma, gelme, erişme.
vüsûk: bağlar, râbıtalara, anlaşmalar.

Y

-yâb: bulan, bulucu.
yâver: yardımcı.
yekser: yalnız başına, bir baştan bir başa ansızın.
yevmen-fe-yevmen: günden güne, gittikçe.
yüsr: kolaylık, rahatlık, zenginlik.

GÜLŞEN-İ MÜLÛK

Z

zamîme: ek, artırma, ekleme.

zârî: ağlayıp, sızlama.

zehâb: gitme, bir düşünceye uyma, sapma.

zeheb: altın.

zelel: eksiklik, kaygan yer.

zer-efşân: altın saçan, altınlı.

zill: gölge, koruma.

zîbâ: süslü.

zîver: süs, bezek.

zunûb: günâhlar.

zülâl: saf, hafif, tatlı su.